

FÖRETAGS*minnen*

TIDSKRIFT FRÅN
CENTRUM FÖR
NÄRINGS-
LIVS-
HISTORIA
NO 2008;2

#2

Sommar

Med Fritidsresor till solen
Puckstängen och GB Glace
VM i fotboll 1958, en god affär
Historiska sommargroggar
Stalins utsända i Stockholm

PRIS 45 SEK

ISSN 1101-747-3

02
9 771101 747002

Ledare

SEDAN FÖRRA NUMRET av Företagsminnen utkom har Vin & Sprit sålts till Pernod Ricard. Det blir nu det franska företaget som kommer att förvalta en mycket värdefull del av det svenska kulturarvet. Under 1800-talet och början av 1900-talet hade Sverige en uppsjö av vinhandlare, alkoholimportörer, punschfabrikanter och brännvinsbrännare, alla med en mångfald recept och varumärken. Bara av punschsorter fanns det hundratals olika och vad gällde kryddningen av brännvin satte endast moder natur själv gränsen. Inför att staten 1919 skaffade sig monopol på alkoholproduktionen uppköptes alla större tillverkare. Resultatet blev att hela vår dryckeshistoria hamnade i Vin & Sprits händer.

Vin & Sprit har vårdat ett antal av dessa flytande kulturinstitutioner (och till och med skapat flera nya i gammal stil), men på senare år har tyvärr också många älskade sorter lagts ned. Idag finns endast två klassiska punschmärken, mot fyra för bara några år sedan – och naturligtvis var det de bästa, Platin och Grönstedt, som försvann ... (Dessutom har arraken slutat att säljas så det går inte att brygga sin egen punsch heller.) Vem minns inte sin ungdoms Gauffins Dubbelblandning? Den man alltid köpte till kräftskivan för att den var starkast ... Falu Brännvin, Sundsvalls Taffel, till och med Ödåkra Taffel Aqvavit har försvunnit från hyllorna. Vad hjälper det sedan att en massa entusiaster sett till att punsch- och det kryddade brännvinsassortimentet ökat kraftigt sedan tillverkningen åter blev fri 1995, det är ju de gamla 1800-talssorterna som man vill ha.

När de politiska vindarna nu svänger och man privatiserar den tillverkning som man för ett knappt sekel sedan var så mån om att köpa upp, leder det till den tråkiga konsekvensen att alla historiska sorter tas över av ett enda utlandsägt företag, som huvudsakligen lär ta affärsmässiga och inte kultur-

historiska beslut vad det gäller vilka traditionella, svenska drycker de skall tillverka. Fler varumärkesnedläggningar lär vara att vänta. Är ens Bäska Droppar, Gammal Norrlands, O.P. Andersson, Överste, Östgöta Sades eller Herrgårds utom fara? Man får väl hoppas att de åtminstone skonar Nyköpings Brännvin, som så många fransmän i Sverige till sin glädje upptäckt att nästan smakar Pernod.

Och man frågar sig: Varför kunde inte staten ha plockat ur de historiska recepten och varumärkena (åtminstone de sorter som inte längre tillverkas eller de som uppenbart inte är lönsamma för ett storföretag)? Det var ju ändå bara Absolut som Pernod Ricard ville år. Tänk om de gamla, älskade brännvins- och punschsorterna hade kunnat auktioneras ut, med restriktionen att man förlorade rätten om man upphörde med produktionen. Då hade de små entusiasttillverkarna istället för att göra kopior med 1800-talsklingande namn kunnat framställa de riktiga sorterna, med den rätta smaken och de vackra, gamla etiketterna ... På det kommer jag att grubbla över mitt glas Ricard i sommar.

På tal om sommar har vi likt barnomens veckotidningar låtit den bli tema för detta nummer: med öl, fotboll, charterresor, drinkar och glass. Knappast originellt för tidningar i allmänhet, men kanske ändå för en historisk tidskrift. Därutöver bjuder vi även på brukshistoria, sovjetisk handelspolitik och kvinnligt entreprenörskap.

EDWARD BLOM *redaktör*

Ansvarig utgivare: Alexander Husebye, tel. 08-634 99 14, alexander.husebye@naringslivshistoria.se **Redaktör:** Edward Blom, tel. 08-634 99 29, edward.blom@naringslivshistoria.se **Medredaktör:** Klas Räsäter, Räsäter Rådgivare AB, tel. 070-2157868, klas.g.rasater@telia.com **Medarbetare, bilder:** Anders Gidlöf **Grafisk form & produktion:** Matts Hildén, www.silviamedia.se **Repro och tryck:** Sandvikens Tryckeri **Prenumeration:** Företagsminnen utkommer med tre-fyra nummer per år och erhålles genom medlemskap i föreningen Centrum för Näringslivshistoria. Årsavgiften för privatmedlemmar är 200 kr. **Manus:** Manuskript till Företagsminnen mottages tacksamt av redaktionen; artiklar skall ej överskrida 8500 tecken, skrivinstruktioner kan beställas. Arvode utgår endast i form av friexemplar av tidskriften. **Kontaktinformation:** Centrum för Näringslivshistoria, Grindstuvägen 48-50, 167 33 Bromma, TEL 08-634 99 00 FAX 08-634 99 35, E-POST info@naringslivshistoria.se, www.naringslivshistoria.se **ISSN:** 1101-7473

FÖRETAGSminnen #2

5 | Krönikan

6 | Noterat

På gång inom det näringslivshistoriska fältet just nu.

9 | Ögonblicket

10 | Fritidsresor gav oss en plats i solen

När de statliga flygbolagens plan stod på marken fanns det ledig flygtid. På så sätt kom charterflyget igång åren runt 1960. | MATS WICKMAN

13 | Ur arkivet

15 | VM i fotboll 1958

Stora idrottsevenemang står inte fristående från ideologiska eller kommersiella intressen. Så var fallet i Sverige redan 1958. | PER-OLA KARLSSON

18 | Glassen som blev GB

Mjölcentralens främste glassförespråkare var Eric Hanner, som i början av decenniet skickats på ett läroår till USA. | MATS WICKMAN

21 | Sveriges mesta industrisamhälle

1962 besökte statsminister Erlander "Sveriges mesta industrisamhälle", där 95 procent av invånarna fick sin bärning från ett enda företag. | MARIANNE WAPLAN

24 | Stalins utsända i Stockholm

När Kollontaj var Sovjetrysslands representant i Stockholm på 1930-talet umgicks hon med flera av näringslivets toppar. | STAFFAN THORSELL

26 | Från fattigflicka till företagsledare

Hanna Nilsdotter byggde upp ett stort företag med restauranger, skolor och slott. | EWONNE WINBLAD

28 | Svensk industrialist i Sydafrika

Experimentlust i Sydafrika lade grunden till ett av världens största bryggerier. | KARL LALLERSTEDT

32 | Recensioner i urval

De intressantaste näringslivshistoriska böckerna just nu. | BÖRJE ISAKSON

34 | Medlemmar

Omslagets framsida: Reklam för Archimedes Penta båtmotor, 1961, Electrolux bildarkiv hos Centrum för Näringslivshistoria.

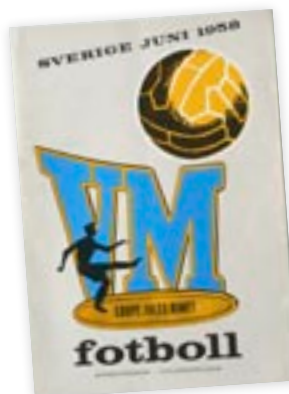
Omslagets baksida: Reklamaffisch för konserverien "Hakons färdiga mat", 1961–1963. Hakonbolaget med huvudkontor i Västerås var det största av de regionala bolag som tillsammans bildade ICA.

1 augusti 1962 besöker statsminister Tage Erlander "Sveriges mesta industrisamhälle", s. 21.

Jacob Lallerstedt, en svensk och äventyrlig industrialist i Sydafrika som inspirerade Nobel till Nobelpriset, s. 28.

Legendariska fotbolls-VM i Sverige 1958, s. 15.

GB-glassgubbens föregångare finner du på s. 18.

DEN IDEELLA FÖRENINGEN *Centrum för Näringslivshistoria* hanterar världens största samling av näringslivshistoria. CfN hjälper företag och organisationer att säkerställa sitt historiska källmaterial, och att använda historien i olika aktiviteter, internt och externt. Vi genomför research och producerar böcker, utställningar och webbplatser. Vi bistår även forskare, skolor och allmänhet. Idag hanterar Centrum för Näringslivshistoria över fem mil historiskt källmaterial, cirka fyra miljoner fotografier, en halv miljon ritningar och tiotusentals föremål. Fler än 6 000 företag (från 1700-tal till idag) representerar alla storlekar och branscher. Deponerande företag äger sitt material och har full kontroll över användningen. I Centrum för Näringslivshistoria ingår *Designarkiv*, Sveriges största samling av föremål och arkiv gällande design. *Stockholms Företagsminnen* är en lokal förening som på Stockholms stads uppdrag hanterar material från företag som inte längre existerar.

Hallå där!

Prenumerar du på denna tidskrift?
Om inte är det nog dags att tänka om,
fyra nummer per år kostar endast 200
kr, då blir du dessutom medlem i Cen-
trum för Näringslivshistoria! Beställ
omedelbarts på tel 08-634 99 00 eller
e-post: info@naringslivshistoria.se

Och kom ihåg – en prenumeration är
en utmärkt gåva!

Skriv företagets historia!

NÄR JAG TALAR om ledarskap och genus kommer jag ofta in på att det är svårt att förstå att man kan leda ett företag utan att kunna någon ekonomisk historia. Efteråt kommer alltid någon eller några fram och säger att de också har läst ämnet och de håller verkligen med mig.

Vad är då ekonomisk historia? Jo, det är kunskap om företagens villkor, hur de påverkar och påverkas av politik och samhälle under olika tidsperioder.

Som student läste jag ekonomisk historia i Uppsala. Det var mitt favoritämne och något jag verkligen haft nytta av. Sedan dess har jag nu i flera decennier arbetat med att utbilda chefer i ledarskap och genus och utveckla ledningsgrupper inom mängder av företag.

Varför är det då så viktigt med ekonomisk-historiska kunskaper när det gäller att leda i företag? Jo, hjulet uppfins ständigt på nytt, om och om igen. När vi studerar historiens kontinuitet och periodicitet blir det tydligt hur mycket som redan har gjorts. Det ger distans och perspektiv på den egna storheten – eller litenheten.

Hela mitt långa yrkesliv har jag därför insett att arkiven är viktiga – och då är jag ändå ingen arkivperson. Jag arbetar framåt, men är numera helt övertygad om att det är möjligt bara om man har fötterna tryggt förankrade i företagets historia.

Genom åren har jag ruskat om uppdragsgivare med att fråga efter företagets historia. Gång på gång har jag kunnat konstatera att de saknat en skriven historia om sitt företag. Till min glädje har jag noterat att företagsledningen efter min häxspark vid några tillfällen faktiskt sett till att företagets historia skrevs.

Under några år arbetade jag med arvtagare inom Johnson-koncernen. Det var ett stimulerande uppdrag – som dessutom gav resultat, visade det sig så småningom. Förutom att familjemedlemmarna var fina att arbeta med och måna

om sin kultur, hade företaget också en välskriven företags-historia. Den lusläste jag innan uppdraget inleddes. Det var den utmärkta boken *Firman: familj och företagande under 125 år: från A. Johnson & Co till Axel Johnson gruppen* av professor Hans De Geer, utgiven 1998 av Institutet för ekonomisk historisk forskning vid Handelshögskolan i Stockholm.

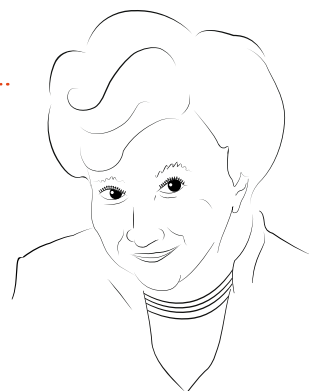
Under processens gång fick jag ofta användning av de kunskaper som boken gav mig. Ett bra exempel på företags-historiens betydelse. Som nyinläst på boken var jag ibland till och med bättre insatt än familjen själv!

Med tiden har jag förstått att även mitt eget företags tretioåriga historia behövde ett arkiv. Det blir ju också historia så småningom eftersom jag var tidigt ute med ledarutveckling och tillhör, för att säga det själv, områdets pionjärer.

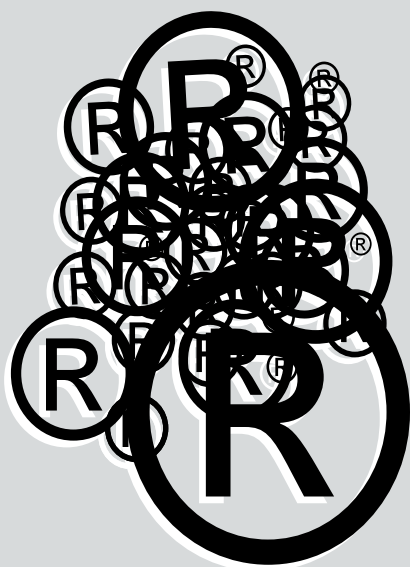
Sedan ett par år är nu alla arbeten, både nationellt och internationellt, inplockade i prydliga boxar och placerade i källarens arkiv.

Under årens lopp har jag också haft många engångsuppdrag på särskilda teman under en eller två dagar i olika företag. Som tack efter avslutat arbete har jag ofta fått en bok om företaget. Givarna har väl inte alltid trott på mig när jag lovat att läsa boken på resan hem. Dock gör jag alltid det! Men – så mycket bättre det hade varit om boken kommit i förväg.

.....
BARBRO DAHLBOM-HALL är företagare och konsult i ledning och ledarutveckling. Hennes senaste bok är *Lära män leva – i ledarskapets dilemma*. Hon har fått en rad utmärkelser för sina banbrytande insatser och blivit utnämnd till medicine hedersdoktor vid Uppsala universitet.

Noterat

Varumärkesmuseum

Går semesterresan till London är Museum of Brands, Packaging and Advertising absolut värt ett besök. Museet finns i staden sedan 2005 och det är centralt beläget nära Portobello Road. Här visas ett stort antal konsumentprodukter, reklambilder med mera från 1800-talet och framåt. Samlingarna är pedagogiskt ordnade med hänvisningar till viktiga händelser under årens lopp. Museet är det enda i sitt slag i Europa och bygger på historikern Robert Opies samlingar med över 12 000 föremål. Ett antal huvudsponsorer möjliggör driften.

Museum of Brands, Packaging and Advertising,
2 Colville Mews, Lonsdale Road, Notting Hill.

Läs mer på: www.museumofbrands.com

Svensk Näringslivs historiska webb

Under våren presenterar Svenskt Näringsliv en omfattande näringslivshistorisk webbplats, www.foretag-sambeten.se. Den innehåller ett stort antal berättelser och illustrationer om människor, företag, uppfinningar och produkter som har bidragit till Sveriges ekonomiska utveckling. Centrum för Näringslivshistoria har bidragit med bildmaterial. Redaktör är skriftställaren Anders Johnson. CfN, som sedan många år driver www.naringslivshistoria.se välkomnar den nya kollegan.

Lanthandeln i hjärtat

Förra året utkom boken *Lanthandeln i hjärtat – en lanthandlars son i Västgötabygden berättar*. Bakom skriften står den entusiastiske Pontus Nilszén, som sedan 20 år driver sina föräldrars gamla lanthandel som museum i Varola, utanför Skövde.

Centrum för Näringslivshistoria har varit behjälpliga med en del bildmaterial, underlag till branschhistorien och faktagranskning. Såväl boken som ett besök i den härliga, gamla lanthandeln rekommenderas varmt. Varför inte planera in en sväng förbi Varola under semesterresan! Läs mer på:

www.123minsida.se/nilszenslanthandelsmuseum

Spendrups lanserar historisk öl

Till sommaren har bryggeriet Spendrups lanserat ett nytt öl: *Mariestad prima lager*. Bryggmästare Richard Bengtsson har vid skapandet av ölet haft den svenska lagern av 1840-talssnitt som förebild. Vid lanseringen använde man historiska berättelser och foton. Resultatet är ett intensivt gult, kraftigt öl, med härlig rik humleton.

Företagsminnens

redaktion kom av någon anledning att tänka på tyska ölet *Königsbacher* vid avsmakandet, fast Prima lager har en annan humleton, som snarare för tankarna till England. Ni får prova själva! En kulturgärning är det i alla fall att återskapa historiska bryggerier.

Historisk guide till det företagsamma Sverige

I höst utkommer skriftställaren Anders Johnson med en stor guidebok som på 500 sidor beskriver cirka 1 000 företagshistoriskt intressanta platser i Sverige. Boken heter *Fånga platsen – historisk guide till det företagsamma Sverige* och ges ut av SNS Förlag i samverkan med bland annat Centrum för Näringslivshistoria.

Anders Johnson har rest 7600 mil genom Sverige (jordens omkrets är 4000 mil) och besökt över 1200 platser. Fånga platsen innehåller också många korta personporträtt och litterära citat – liksom ett stort antal historiska bilder.

Årets nostalgiglass: Lakritspuck!

Återlanseringen av Lakritspucken har blivit en succé. Ännu en gång ligger den svartvita glassen i topp när det gäller försäljningen av pinnar och strutar. Förra gången Lakritspucken gjorde succé var lanseringsåret 1982. GB Glace hade då vågat satsa på produkten trots att den fått tummen ner av företagets konsumentpanel. Produktchefen Anders Broman trodde stenhårt på den här helt nya glassorten och han fick rätt: GB räknade med att sälja sex miljoner Lakritspuckar premiäråret men sålde istället drygt fyra gånger så mycket.

En enda maskin tillverkade pucken men den klarade inte av att hålla den höga produktionstakt som krävdes och resultatet blev en akut lakritspuckbrist i hela Sverige under sommaren 1982. Läs även artikeln om Puckglassens historia före lakritspucken på s. 18.

Industrihistoria i ny utställning

Nyligen invigdes utställningen *Gründerzeit, Industrie & Lebensräume* på Deutsches Historisches Museum i Berlin. Man presenterar en svåröverblickbar epok med en ambition som av tidningen *Die Welt* utropats till pionjärgärning. På en generös yta kan besökaren bekanta sig med teman som arbete, kapital och vetenskap, men också med konsumtion och personligheter. I Tyskland kombinerar man ofta ekonomisk historia med ett kulturellt perspektiv. Så också här, vilket ger en och annan tankeställare, i alla fall för en svensk som vant sig vid att historia ofta skrivs ur antingen den ena eller andra synvinkeln. Till utställningen har man publicerat en utställningskatalog på 560 sidor. Mer info på www.dhm.de

Tyska bryggare, nu på tyska

Med medel från f.d. Bryggarämbetets i Stockholms pensionskassa forskade Edward Blom vid Centrum för Näringslivshistoria för ett par år sedan om de tyska invandrarnas betydelse för industrialiseringen av den svenska bryggerinäringen. Resultatet blev en forskningsrapport med den kärnfulla titeln: *Tyskarna som industrialiserade Stockholms bryggerinäring – en studie i till Stockholm invandrade tyska bryggare och bryggeriarbetare under 1800-talets senare hälft, med inriktning på nätverk och personer* (Bromma, 2007). Rapporten har trots att den var skriven på svenska uppmärksammats i Tyskland och där beställts av såväl nationalbiblioteket som ett par universitetsbibliotek. Till följd av intresset har Centrum för Näringslivshistoria nu låtit översätta den till tyska. Utgivningen av översättningen är planerad till hösten. Rapporten kan beställas från Centrum för Näringslivshistoria.

Ny fotobok till premiärpris!

Handelsbilder är en elegant fotobok med 171 bilder från den svenska handels senaste 125 år. Här presenteras de bästa fotografierna från lanthandlare, grosshandelskontor, specialbutiker och eleganta varuhus. De är hämtade från den fantastiska bildskatt som ryms i handelsarkiven hos Centrum för Näringslivshistoria. Följ med på en resa i bilder från 1880-talets Norrbrobasar till dagens köpcentrum. Vidare innehåller boken en uppsats som beskriver handelns organisering och branschens utveckling i stort under denna tid.

Beställ boken genom att sätta in 190 kronor (inkluderar frakt) på Centrum för Näringslivshistorias Plusgirokonto: 98264-5. Märk insättningen "BT001". Läs mer på www.naringslivshistoria.se

endast
190
kronor!

Ögonblicket

Det är en skuggig hörna på Skansen i Stockholm 1961. Läskedryckstillverkaren Apotekarnes har startat ett dotterbolag, AB Dryckomat, för att bygga ut direktförsäljningen av läskedrycker till den törstande allmänheten. Bolaget ägde 150 automater och i varje såldes nästan 5 000 flaskor per år. Från början tänkte man sig

även försäljning av mat, så namnet var inte bara en sammandragning av dryck-automat utan stod för Dryck-o-mat. Företaget försvann efter några år men läskedrycksautomaten har visat sig varaktig.

Ur Carlsberg Sveriges bildarkiv hos Centrum för Näringslivshistoria. Fotograf okänd.

Fritidsresor gav oss en plats i solen

När de statliga flygbolagens plan stod på marken fanns det ledig flygtid. Det utnyttjade ett antal entreprenörsbolag åren runt 1960. På så sätt kom charterflyget igång. Fritidsresor var med från början och utvecklades med tiden till en koncern. | MATS WICKMAN

CHARTERRESOR UPPLEVS idag som någonting självklart. Det är nästan som om de alltid funnits där: solresorna till Spanien, Grekland, Italien ... Men skenet bedrar. Charterresorna med flyg startade för omkring 50 år sedan. En av de tidigaste aktörerna på marknaden var Fritidsresor, som grundades 1961.

Orsakerna till charterns uppkomst var flera. En var flygets tekniska utveckling: flygplanen kunde åka allt längre sträckor utan mellanlandning. En annan anledning var det ökande välbefindandet i samhället som möjliggjorde resor utomlands under de efter hand allt fler semesterveckorna. En tredje orsak var den dåvarande situationen på flygbolagsmarknaden. Efter kriget byggdes den civila flygtrafiken ut i Europa. Varje nation med självaktning skulle ha ett eget flygbolag.

Statligt monopol

Med de nationella flygbolagen följde ett statligt monopol på flygtrafiken, något som kanske också var nödvändigt till en början med tanke på utbyggnad av flyg-

platser etc. I Sverige samarbetade staten med Norge och Danmark i SAS.

För att ha råd att upprätthålla sitt flygmonopol satsade SAS på de inkomstbringande affärsresenärerna. Semesterresenärerna var däremot inte det skandinaviska flygbolagets målgrupp.

Dittills hade dessa i stort sett varit hänvisade till skumpiga bussfärder ute i Europa, ofta med de stora städerna som slutmål. Hotellnätter inklusive helpension och guidade turer ingick. Så såg den tidens charterresor ut. Men under senare delen av 1950-talet uppstod det möjligheter att få flygtid när de statliga bolagens plan inte var uppe i luften och därmed kom semesterflygresorna igång. Charterflyget var dock tvunget att följa stränga regler: till exempel var resenärerna tvungna att stanna en vecka eller mer och det måste vara minst 15 personer i planet.

Större frihet

En viktig orsak till Fritidsresors genombrott var att de gav charterresenärerna större frihet på resmålet än andra ar-

rangörer. Helpensionen på hotell slopades. I stället fick charterresenärerna bo i lägenheter, uthyrda av privatpersoner till Fritidsresor. De lagade själva sin mat eller gick ut och åt på restaurang. Den här valfriheten uppskattades mycket.

Fritidsresor grundades av Håkan Hellström och Bengt Bengtsson. Båda arbetade på resebyrån Nordisk Resebureau under senare delen av 1950-talet. Håkan Hellström hade under årens lopp blivit mer och mer övertygad om de stora möjligheterna som låg i att satsa på semesterresenärernas längtan efter sol på semestern. Hans kolleger på Nordisk Resebureau var dock svårflirtade med ett undantag: Bengt Bengtsson.

Fritidsresor grundas

De båda slutade på resebyrån och grundade i september 1961 ett eget företag med inriktning på fritidsresenärer. Bolagsnamnet Fritidsresor kändes självklart.

De första resorna gick till USA. Det rörde sig om arrangemang för svenskar som ville träffa sina släktingar i de gamla svenskygderna. Men sedan lanserades semesterresorna till det soliga södra Europa på bred front, med Spanien som huvudresmål. Nu var det Mallorcas och Kanarieöarnas tur att bli kända som "svenskygder".

Stor hjälp med att etablera verksamheten hade Fritidsresor av ICA-kuriren,

Katalogerna var charterbolagens viktigaste marknadsföringskanal. Hur många sollängande svenskar har inte ägnat slaskiga vinterkvällar åt att drömma med resekatalogen i knät? Som synes stod "ICA-kurirens resor" med på katalogerna ända fram till 1970-talets början.

som Håkan Hellström hade samarbetat med redan under tiden på Nordisk Resebureau. Genom att resorna presenterades i den mycket spridda tidningen blev kundunderlaget stort. De flesta som reste med Fritidsresor var ICA-kunder. Under lång tid stod det förutom "Fritidsresor" även "ICA-resor" på förstasidan till charterbolagets kataloger.

Fritidsresor fick alltså en flygande (sic) start och under rekordåren på 1960-talet utökades verksamheten från år till år.

Kärvarare tider

Under första hälften av 1970-talet fick dock charterbranschen det kärvarare, något som också Fritidsresor märkte av. Många orsaker bidrog: oljekrisen med medföljande lågkonjunktur, Cypernkrisen där ett land som var ett etablerat resmål delades, samt till sist den tilltagande isoleringen av Francos diktatur i Spanien.

Men även under de här kärva åren gick Fritidsresor med vinst, liksom de gjort varje år sedan starten. Troligen berodde det mycket på att två entreprenörer drev bolaget – entreprenören är ofta sparsam till sin natur.

Fritidsresor såg till att fylla flygplanen. De sist besatta platserna gav den

verkliga vinsten. Ekonomiskt var det stor skillnad att ha full beläggning jämfört med att ha planen fyllda till 90 procent.

Fritidsresor gjorde därför sitt yttersta för att verkligen fylla planen till sista plats (för övrigt samma strategi som fortfarande gäller). För att nå så många potentiella kunder som möjligt sålde man sina resor både via egna butiker och genom återförsäljare. Konkurrenterna, däremot, valde antingen det ena eller det andra.

En annan anledning till Fritidsresors ekonomiska stabilitet var att de under 1960- och 1970-talen använde sig av olika flygbolag för att kunna pressa priserna. Man kunde därmed köpa flygstolar där det var billigast, till skillnad från konkurrenten Vingresor som endast använde sig av bolaget Scanair.

Ett av bolagen som flög åt Fritidsresor var danska Sterling, som också kom att gå in som delägare i början av 1970-talet. I slutet av decenniet avvecklade Håkan Hellström sina intressen i företaget eftersom han då nådde pensionsåldern. Den tio år yngre Bengtsson blev nu hälftenägare och utsågs till vd. Sterling kom att äga den andra hälften av bolaget.

Konsolidering av branschen

Med början på 1970-talet och i allt högre grad under 1980- och 90-talen konsoliderades charterbranschen. År 1995 fick Fritidsresor, som vid den här tiden övertagit flera resebolag, tre olika investemföretag som ägare. Två år senare blev styrelseledamöterna oeniga om hur verksamheten inom företaget, som nu var en koncern kallad Fritidsresegruppen, skulle drivas framöver.

Resultatet blev att Fritidsresor såldes till Thomson Travel Group. År 2000 köptes Thomson Travel Group i sin tur av den tyska koncernen Preussag som döptes om till TUI AG. 2006 slogs koncernens reseverksamhet samman med brittiska First Choice och därmed kom Fritidsresor att ingå i världens största resebolag, som idag heter TUI Travel PLC.

Det lilla entreprenörsföretaget hade till slut blivit en del av en global koncern. Ett vanligt förlopp inte bara i charterbranschen utan inom näringslivet i stort.

MATS WICKMAN *är skribent och kulturhistoriker samt redaktör på Centrum för Näringslivshistoria. Han har skrivit flera historiska böcker, senast "Stockholm förr och nu".*

Vi på Samarin - avdelningen

Samling inför julen

Det är fullt pådrag, då vi tar en titt in i Samarin-avdelningen. Här basar Eric Stoor med Gösta, Sven och duktiga flickor till hjälp. Julkampanjen drar mycket varor, men vi är bortskämda med att Samarin-gänget klarar skivan. Här ser vi en del av dem i arbete.

"Äldst" på avdelningen är Siv Eideboo, som började på Luntmakargatan 1945 för 19 år sedan. Siv bor i Råsunda, men följde med när CTF flyttade. Luntis var trevligt - firman har ju vuxit så sedan dess - men jämnt och bra jobb finns alltid, även om det blir litet jäktigt till julen. Siv är skyddsombud på avdelningen.

Här sker sällning av Samarin. På bilden ser Ni Gösta Berström som snart fyller 61 år men fortfarande är en arbetskapacitet av verkligt stora mått.

Här packeteras "fin form" i flaskor av Gunhild Andersson

Det "lackar" mot jul och Samarinpackningen går nu på högtryck. Vid packningsbordet ser Ni fr. v. Inga Unnermark, Emy Wallin, Siv Eideboo, Irma Tallberg, Jytte Hermansen, Astrid Carlsson och Eric Stoor.

Ur arkivet

Cederroths interntidning *Vi Cederrötter*, nr 5, november 1964. Samarin har länge varit ett av företagets mest kända produkter.

Motstående sida: VM-finalen mellan Sverige och Brasilien 29 juni på Råsunda: världsstjärnan Pelé rusar framåt och den svenske spelaren Bengt "Julle" Gustavsson gör sitt bästa för att stoppa honom. Brasilien vann överlägset, men något annat var inte väntat och svenskarna firade sitt silver nästan lika mycket som brasilianarna sitt guld.

VM i fotboll 1958 – television, näringsliv och folkhem

📖 Forskning pågår: *Ett stort idrottsevenemang står inte fristående från ideologiska eller kommersiella intressen. I synnerhet inte idag, men faktum är att så var fallet redan när Sverige var värdland för VM i fotboll 1958. Nationella och kommersiella intressen råddade turneringen och televisionen fick sitt genombrott i Sverige.* | PER-OLA KARLSSON

ARRANGEMANGET BLEV en formidabel succé för alla inblandade, både sportsligt och organisatoriskt. Det utvecklades till en nationell manifestation för det svenska folkhemsbygget, som under 1950-talet nått sin kulmen. Visserligen fanns på förhand ingen officiell agenda eller något ekonomiskt stöd vare sig från staten, de kommuner där matcher spelades eller från näringslivet.

Svenska Fotbollförbundet (SvFF) hade själva initierat ansökan och, tack vare sitt starka engagemang i att efter andra världskrigets slut återupprätta det internationella fotbollsutbytet, lyckats

få det prestigefulla mästerskapet att hamna i Sverige. Finansieringen var tänkt att lösas genom fotbollens sedvanliga inkomstkälla: biljettintäkter.

Ändå var detta det första stora svenska idrottsevenemanget där både nationella och kommersiella intressen samspelade på ett sätt som idag anses självklart. Hur var det möjligt? Förklaringen måste sökas i en kombination av televisionens intåg och en folkhemsnationalism som ville manifestera den svenska modellens överlägsenhet. Tack vare, eller på grund av detta, öppnades också nya möjligheter och potentiella marknader för näringslivet, vilket inte var sent att dra nytta av fotbollens ökade attraktionskraft.

Förhandlingar om rättigheter

Världsmästerskapet i fotboll 1958 ses ofta som det evenemang som ledde till att televisionen slog igenom i Sverige, men idrottsrörelsen var faktiskt inte odelat positiv till televisionens möjligheter. Radiosändningar hade tidigare skett vid landskamper och stora fotbollsturneringar utan att någon sett detta som ett problem. Sändningarna pågick då inte under hela matcher, utan oftast bara under andra halvlek eller de sista tio minuterna. Men tv-sändningar var något nytt och SvFF:s

organisationskommitté hade inte kalkylerat med försäljning av sändningsrättigheter som inkomstkälla.

När man kallades till möte med Europeiska Radiounionens planeringssektion och AB Radiotjänst den 11 september 1957 framkom dock ett stegrat intresse från dessa. Från Europeiska radiounionen anfördes att:

en av grunderna till fotbollens popularitet runt om i världen berodde, förutom på spänningsmoment och dylikt, genom [...] den propaganda som kommit allmänheten till del genom de många radieringar, som gjorts av matcher tidigare.

Nu ville man att televisionen ytterligare skulle popularisera fotbollen.

Holger Bergérus, som var den som skötte organiseringen av VM-58 samt förhandlingar med myndigheter och näringslivet, intog emellertid en avvisande hållning. Radio och tv skulle skrämja bort publiken från idrottsplatserna, var hans bestämda åsikt. Dessutom måste biljettförsäljningen inväntas innan besked kunde lämnas, om man nu överhuvudtaget skulle sätta sig i en förhandling! Det hjälpte inte att argumentet framfördes att tv-sändningar gjorts vid VM i Schweiz 1954 med gott

resultat och utan större publikbortfall. Bergéus menade att:

Sverige och svenskarna är ett speciellt förhållande när det gäller television. Vet befolkningen om att matcherna skall gå i televisionen, stannar de hellre hemma och ser matcherna där.

Reklamfinansierade matcher?

I och med SvFFs hårda ståndpunkt inträdde nu ett dödläge i förhandlingarna. Hans Stenbeck, vd för AB Ervaco, en av de ledande reklambyråerna under 1950- och 60-talet, försökte dra nytta av den uppkomna situationen. Vid ett möte med SvFF den 10 oktober frågade han om Fotbollförbundet skulle motsätta sig om AB Ervaco undersökte möjligheterna att få till stånd reklamfinansierad television i samband med VM 1958.

Stenbeck hävdade att Radiotjänst inte skulle ha råd med det begärda priset för sändningsrättigheterna, som enligt organisationskommitténs protokoll bestämts till 2 miljoner kronor. Interesse fanns enligt Stenbeck från olika företag, att som ett engångstillfälle få sända reklam i tv. Tre syften samspelade:

1. svenska fotbollförbundets mål att om möjligt få samtliga matcher genomförda med maximalt antal åskådare.

2. televisionen och Eurovisionen vill televisera matcherna ingående i vm.

3. reklamen vill komma in på televisionens område och arbetsfält.

Att Fotbollförbundet inte hade något att erinra mot förslaget som sådant kan tyckas överraskande, men de markerade emellertid tydligt att förutsättningen i så fall var att förhandlingar skedde utan allmänhetens vetskap och att de inte ville delta som aktiv förhandlingspart.

Frågan var naturligtvis känslig med tanke på den debatt som under 1950-talet rasade kring professionalism och amatörism inom idrotten. Svenska utlandsproffs och superstjärnor som Nils Liedholm och Kurt Hamrin med flera bojkottades från landslaget, då de enligt Riksidrottsförbundet inte ansågs uppfylla amatörideologins krav, och togs

Motstående sida: Det officiella programmet från VM 1958. "Coupe Jules Rimet" var själva pokalen som segerlaget vann i världsmästerskapet, uppkallad efter fotbolls-VM:s initiativtagare.

inte till nåder förrän några månader innan VM startade då den sportsliga ambitionen att få ett så slagkraftigt lag som möjligt vägde över.

Svenska Philips räddar sändningarna

Förhandlingar om sändningsrättigheterna återupptogs årsskiftet 1957/58, men inte förrän den 23 maj, bara några veckor innan avspark, tecknades till slut ett kontrakt mellan Svenska Fotbollförbundet och Radiotjänst. För sändningsrätten till radio och tv fick Radiotjänst betala sammanlagt 1,5 miljoner kronor.

Bakom överenskommelsen fanns flera förvecklingar. Förhandlingar hölls i Stockholm den 23 och 24 mars, den 24 april i Zürich och 5–7 maj i Stockholm, innan avtalet kunde skrivas under. Vid den sista förhandlingsrundan var kommunikationsministern – och därmed också departementschefen för radio och tv – Gösta Skoglund på plats för att tillsammans med radiochefen Olof Rydbeck få till stånd tv-sändningar. Så angeläget ansågs det vara att komma till en lösning.

Problemet låg i att SvFF ville få garantier att Radiotjänst och Eurovisionen, vid händelsen att biljettförsäljningen blev lägre än 85 % av det totala antalet matchbiljetter, skulle täcka kostnaden. Dessa vågade inte göra några utfästelser i den riktningen.

Riskförsäkring hos Lloyds

Frågan fick emellertid sin lösning då den världsomspännande radio- och tv-tillverkaren Philips trädde in och, tillsammans med SvFF, tecknade en riskförsäkring hos försäkringsbolaget Lloyds i London. För Philips var det naturligtvis av intresse att det verkligen blev tv-sändningar eftersom de ville sälja tv-apparater på den skandinaviska marknaden.

Försäkringen täckte inte enbart minskade intäkter på grund av tv-sändningarna, den gav även skydd för olyckor i samband med VM-turne-

ringen och en försäkran mot regn och inkomstbortfall i händelse av tidigt svenskt respass. Premien låg på 250 000 kronor, varav Svenska Philips betalade 150 000. SvFF fick senare 70 656 kronor för beräknat inkomstbortfall.

En manifestation för Sverige

Strävan efter att manifesteras det svenska folkhemsbygget framträder tydligt inom den så kallade presskommitténs arbete. Organisationen bakom VM-arrangemanget var minutiöst planerad, en mängd kommittéer inrättades för att sköta all praktisk planering. Presskommittén, som bestod av representanter från pressen i Stockholm, Göteborg, Malmö och Norrköping, Utrikesdepartementets pressavdelning och Svenska Turistförbundets presssektion, hade till uppgift att distribuera information om tävlingen till ca 1 500 olika tidningar och sända pressreleaser till hela världen.

Ordföranden David Jonasson påpekade vid kommitténs första sammanträde "att sammansättningen tyder på att det är mer än fotbollsturneringen man vill att de utländska journalisterna ska få vetskap om under sitt besök i Sverige". Kommitténs uppgift var, mycket riktigt att – utöver åtgärder som hade tydligt samband med fotbollsturneringen – ge de utländska gästerna ett intryck av det svenska samhällets höga sociala och kulturella standard och skapa så mycket goodwill som möjligt i utländsk press.

Inte bara fotboll

Det beräknades att 400 svenska och 1 200 utländska journalister skulle bevaka evenemanget. Då tävlingarna pågick under en så lång tid som tre veckor fanns förhoppningen att de utländska journalisterna inte bara skulle rapportera om fotboll, utan även om mer allmänna områden av "social och kulturell art".

För att underlätta att så blev fallet utarbetades, på förslag från UD, stencilerade presskit med översikter över olika

områden av svenskt samhällsliv, såsom kultur, vetenskap, social- och hälsovård, sport, politik, ekonomi och näringsliv (företrädesvis den framgångsrika tunga industrin). Även den väl fungerande svenska arbetsmarknaden och det svenska utbildningsväsendet beskrevs ingående. Till detta kom att särskilda visningar av sociala anläggningar arrangerades av Stockholms stad.

Reseprogram och presentkort

Bland de företag som såg chansen att nyttja fotbolls-VM i sin marknadsföring fanns SAS som inkom med ett erbjudande att till samtliga journalister överrätta en plastportfölj innehållande

ett urval av turistbroschyrer och en uppsats om Stockholm. Researrangören Reso hade å sin sida sammanställt ett digert sommarprogram anpassat efter VM. Här ingick "midsommaraftonturer" i Stockholms skärgård för tyska turister, utflykter till Uppsala, platser på det så kallade Dollartåget, båtturer runt Mälaren och bussturer till Dalarna och Värmland med midsommarfirande i Ransäter, utflykter till västmanländska bruk och de småländska glasbruken samt en mängd andra aktiviteter.

Ett önskemål, som framfördes ute i landet, var att man på något sätt skulle popularisera biljettinköpen till VM.

Ett försök till detta var det speciella VM-presentkortet som lanserades som julklapp. "Ett VM-presentkort till HONOM är alltså bästa julklappen från alla Sveriges fruar och fästmör."

En annan ännu vildare idé var att SvFF skulle uppmana allmänheten att spara pengar till VM-biljetten och för den sakens skull upprätta ett särskilt postgiro. Frågan lämnades dock där och det konstaterades att sparbankerna var mer lämpade för en sådan kampanj.

.....
PER-OLA KARLSSON *är arkivchef vid Centrum för Näringslivshistoria med ansvar för personal och arkivtjänster. Artikeln bygger på en tidigare skriven uppsats i historia vid Stockholms universitet.*

Glassen som blev GB

👉 Källorna berättar: *GB Glace uppstod ur Mjölkccentralens glassavdelning som grundades 1935. Mjölkccentralens främste glassförespråkare var Eric Hanner, som av sin far och chef, Axel David Hanner, i början av decenniet skickats på ett läroår till USA.* | MATS WICKMAN

I USA VAR glassen, till skillnad från i Sverige, en betydelsefull och industriellt tillverkad produkt. I Sverige gjordes glassen fortfarande manuellt och branschen dominerades av hitflyttade italienare.

Mjölkccentralens satsning, som inleddes 1934, berodde dock inte på någon förhoppning om stora försäljningsframgångar, utan på att glassproduktionen skulle bidra till att överskottet av mjölkfett gick åt. De konservativa herrarna

som styrde Mjölkccentralen var tämligen kallsinniga till glass. I styrelserummet skakade de mödosamt på sina gråhåriga huvuden: inte skulle den här produkten kunna sälja på våra nordliga och kylslagna breddgrader.

Mostående sida: I Puck-glassens barndom spelade de ambulerande försäljarna stor roll, som här i Stockholm med slottet som bakgrund. Glass hade visserligen sålts från stånd av italienska invandrare sedan ett halvsekel, men industriellt tillverkad pinnglass var något helt nytt.

Fast där hade de fel, och det var den unga generationen med den 26-åriga Eric Hanner i spetsen som skulle komma att bevisa det. Han fick uppdraget att leda Mjölkccentralens glassavdelning.

Succé vid Stockholms-utställningen

Det allmänna intresset för glass hade ökat efter 1930. Då hölls Stockholmsutställningen på Djurgården, som besöktes av drygt fyra miljoner människor. Det var här funktionalismen lanserades i Sverige. Stilen byggde och inredde folkhemmet, det uttryckte Per Albin Hansson införlivat i socialdemokraternas begreppsvärld 1928 och som skulle bli centralt i den kommande samhällsutvecklingen.

Men även glasspinnen gjorde succé på utställningen. Och det innebar i sin tur genombrottet för glass som sommarsvalkare och efterrättsfavorit i samma folkhem.

Att produkten, tvärtemot vad Mjölkccentralens ledning trodde, blivit så populär även i Sverige beror åtminstone delvis på att glassen kommit att symbolisera sommaren för många svenskar. Sol, bad, lättjefulla dagar och en glasspinne vid kiosken. Att köpa glass en tidig vårdag fungerar som en besvärjelse för att snabba på sommarens ankomst efter en lång vinter.

Efter Stockholmsutställningens slut började flera olika intressenter planera för industriell tillverkning av glass. Den största satsningen i Stockholmstrakten gjorde Mjölkccentralen som också hade de största resurserna.

Kunskapsresa till Danmark

Eric Hanner reste till Danmark för att där inhämta kunskap inför starten av Mjölkccentralens glassavdelning. Danskarna hade redan på 1920-talet satsat på storskalig glasstillverkning och konkurrensen var hård mellan flera olika mejerier.

Hanners resa resulterade bland annat i att maskiner från Phönix mejeri-

maskinfabrik i Köpenhamn köptes in till den glassfabrik som började byggas i Stockholm i november 1934. Den förlades till Mjölkccentralens huvudkontor på Torsgatan i centrala Stockholm. Först hade man tänkt etablera fabriken i Stockholms mjölkaffärs lokaler på Kocksgatan, men den smala gatan på Södermalm ansågs olämplig ur såväl leverans- som distributions-synpunkt.

Bygget av glassfabriken gick förhållandevis smärtfritt men en stor tabbe gjordes: glassmejeriet kom att ligga vägg i vägg med ångpannerummet. Följden blev att lokalerna där glassen skulle tillverkas höll för hög temperatur. Mjölkccentralen fick därför lägga ner mycket tid och pengar på att installera lufttrummor för inblåsning av kallluft.

Egna kylbilar

En distributionskedja för glassen ordnades. De vanliga distributörerna ansågs inte kunna handskas korrekt med den temperaturkänsliga varan. Särskilda glassbilar konstruerades så att kylningen skulle vara konstant.

Mjölkccentralens glass döptes till Puck. I germansk folktro var Puck ett spefullt naturväsen, känt i dag främst som upptågsmakare i William Shakespeares pjäs *En midsommarnattsdröm*. Puck hade registrerats som varumärke av Mjölkccentralen redan 1927, men inte förrän åtta år senare fann man en produkt lämplig för namnet. (Namnet hade alltså inget med hockeypuck att göra, utan när den idag nyaktuella lakritspucken lanserades var det en medveten dubbeltydighet att forma den som en hockeypuck.)

Puckglassen skulle lanseras på bred front och en omfattande reklamkampanj drogs igång med en Puckfigur i gycklarmundering som kännetecken. Bland annat gjordes särskilda prylar för barnen, som en snygg Pucknål som kom att bli högsta mode att bära på Stockholms skolgårdar. Man räk-

nade med att glassen skulle ha många olika försäljningskanaler, som kiosker, frukt-, speceri- och mjölkaffärer samt ambulerande försäljare. För den lösa glassen gällde restauranger, konditorier och mindre matställen.

Hygieniskt folkhem

Dittills hade en stor del av glassförsäljningen i Stockholm skett på gatan med strutar som fylldes med lösglass av försäljarna – de italienska glasstillverkarna hade tagit med sig sin tradition hemifrån. Men både Mjölkccentralen och diverse myndigheter ansåg att försäljningssättet inte var sanitärt nog. Mycket riktigt förbjöds det redan i början av 1936. Hygieniskt skulle folkhemmet vara.

Mjölkccentralen planerade att börja med sin glassförsäljning den 25 mars 1935 – traditionellt startade alltid glassförsäljningen i Stockholm på Marie Bebadelsedag som infaller det datumet.

Puckglassen bestod av många olika sorter: lösglass, dessertglass, bägare, block i choklad och så då de populära runda glasspinnarna som hade vaniljsmak och fanns både med chokladöverdrag och utan. En stång lanserades också – den blev under GB-tiden döpt till Puckstång. Smaken var avancerad: cocktailsmak med körsbär.

Glasspinnarna slogs in i vaxpapper, men när det gällde de mer exklusiva stängerna stod valet mellan aluminiumfolie och kartong. Inledningsvis prövades båda förpackningarna men kartongen gav efter en tids lagring glassen en obehaglig bismak av våt papp samtidigt som aluminiumfoliet stängde värmen ute bättre. Kartongen togs snart ur produktion.

Mjölkccentralens satsning blev klar i tid. Redan den 23 mars, två dagar före Marie Bebadelsedag, såldes de första Puckglassarna på utställningen "Vårt dagliga bröd" på Sveavägen. Samtidigt hölls en föreläsning om "glassens användning i hemmen".

GB-gubbens farfar? Figuren Puck utformades inte som det sagoväsen man känner från "En Midsommarnattsdröm", utan som en sorts joker eller clown. Några årtionden efter figuren Pucks försvinnande dök istället den runda clownen "Glassgubben" upp 1965, ursprungligen för att göra reklam för glassen "pajaspinne".

Nu när försäljningen var igång passade Mjölkcatedralen på att filma sådant som transporter och försäljning av glass för att sedan klippa ihop det hela till en reklamfilm. Den kom att visas på Stockholms biografier under sommarmånaderna.

"Riktig gräddglass"

I sin marknadsföring framhävde Mjölkcatedralen att man minsann saluförde en "riktig gräddglass". I en annons stod det:

Glass kan göras av vatten. Glass kan göras av olje-emulsioner. Men riktig glass kan endast göras på ett sätt – av mejeriprodukter. Mjölkcatedralens glass

är en mejeriprodukt, kontrollundersökt, ren och frisk.

Mjölkcatedralen hade monopol på mjölkprodukter i Stockholmstrakten och blev naturligtvis ledande glasstillverkare i huvudstaden med omnejd. Konkurrensen var dock hård med en handfull andra större bolag som också satsade på industriellt tillverkad glass. Efter att andra världskriget brutit ut och svårigheten att få tag i råvaror till glassen ökade blev situationen ohållbar. De olika glassbolagen fusionerades i flera omgångar och det slutliga resultatet blev 1942 ett helt nytt företag med Mjölkcatedralen som huvudägare och

Eric Hanner som vd: Glace-Bolaget – förkortat till GB och 49 år senare omdöpt till GB Glace.

Och även om Puck försvann som varumärke har namnet levt vidare genom olika GB-glasspinnar, som Puckstång, Chokladpuck och nu senast 2008 års nygamla succé, Lakritspucken.

MATS WICKMAN är journalist, författare och kulturhistoriker. Han skrev 1992 "Glassboken" till 50-årsjubileet för GB Glace och har varit redaktör för den just lanserade webbplatsen om Unilevers svenska historia med fler GB-artiklar. Artikeln bygger i hög grad på tidigare ej känt material i Unilevers arkiv vid Centrum för Näringslivshistoria.

Sveriges mesta industrisamhälle

I augusti 1962 besökte statsminister Tage Erlander "Sveriges mesta industrisamhälle". Här hade 95 procent av invånarna sin bärning från företaget, vars marknad sträckte sig till alla världsdelar. Ett intressant faktum är att statsministern befann sig mitt i skogslänet Jämtland. | MARIANNE WAPLAN

DEN SOM FÄRDAS på Europaväg 14 mellan Jämtlands centralorter Östersund och Åre passerar en skylt med det lustigt klingande ortsnamnet Vaplan. Föga anar den stressade bilåkaren att samhället som ligger dolt bakom skogen kan stoltsera med ett både långt och dramatiskt stycke svensk industrihistoria – och att här fortfarande finns en blomstrande industri.

Tre generationer

Själv flyttade jag och mina föräldrar från Vaplan 1974. Trots fulla orderböcker hade Waplans Mekaniska Verkstad (WMV) tvingats i konkurs. Därmed sattes den definitiva slutpunkten för Vaplan som bruksort. Bolaget hade då drivits inom samma släkt i tre generationer. Min pappa Thord Waplan blev den siste disponenten. Med sorg i hjärtat lämnade han det samhälle som hans farfar anlänt till drygt 90 år tidigare.

Jag var bara elva år gammal när familjen 1974 bosatte sig i Stockholm. Men Vaplan "levde kvar" runt omkring mig. Samhället och dess invånare fortsatte att vara närvarande i mammas och pappas samtal där hemma. När jag 25 år senare återvände till Jämtland, började tankarna på allvar att ta form om att skriva en bok om detta utpräglade brukssamhälle som funnits mitt i Jämtland – för inte alls så länge sedan.

Med stöd av Länsstyrelsens kulturminnesenhet kunde jag tillsammans med frilansjournalisten Per Trostemo göra en djupdykning på Landsarkivet där material om företaget och samhället fanns arkiverat. De otaliga pärnarna visade sig innehålla en guldgruva av bilder, tidningsklipp, dokument och noteringar som min pappa lämnat efter sig. Inte minst viktigt var att vi under besöken i Vaplan fann många äldre bybor som gärna delade med sig av sina minnen från livet i brukssamhället.

Trummor till hela världen

Bland de många tidningsreportagen finns klipp från statsministerbesöket 1962, då Vaplan utnämns till Sveriges mesta industrisamhälle. Vid den här tiden hade företaget exporterat barktrummor och barkpressar till cellulosaindustrier i Sverige och världen i närmare 30 år. Antalet anställda rörde sig vid den här tiden mellan 130 och 185 man.

1936 hade företagets dåvarande disponent min farfar Axel G. Johansson sökt patent på den hydrauliskt lagrade barktrumman, som allmänt kom att kallas den "svävande" trumman. Under det följande halvsekle skulle det här komma att bli företagets viktigaste produkt med stor efterfrågan i hela världen. Några exportländer under dessa decen-

nier var Italien, Jugoslavien, Polen, Tyskland, Irland, Spanien, Portugal, Sovjetunionen, USA, Nya Zeeland och Indonesien.

I leveranserna ingick inte bara de gigantiska barktrummorna utan också kompetens i form av montörer som följde med och installerade produkterna på plats. Ibland var de upp emot 30 man. Till det slutna Sovjetunionen fick dock inga montörer följa med. Där fick WMV nöja sig med att skicka med detaljanvisningar för montagen.

När Axel G. Johansson fick sitt patent på den svävande barktrumman skulle företaget snart fira sitt 100-årsjubileum. Redan 1839 hade bonden och riksdagsmannen Lars Olofsson fått kungligt privilegiebrev att anlägga en smedja vid "Elfven Waplan".

Från trädgårdsoffor till vattenturbiner

När järnvägen drogs fram genom Jämtland runt 1880 följde inte bara ett uppsving i ekonomin utan också ett stort tillskott av människor med drivkraft och nya idéer. Två av dem som drömde om att starta eget var smederna Thure Johansson från Västergötland och J.A. Qvarnström från Värmland. Blickarna föll på manufakturverket i Vaplan. De två flyttade dit och arrenderade smedjan.

Den dåvarande ägaren – storbonden Gunnar Jonsson – kände stor tilltro till de ambitiösa men fattiga arrendatorerna. Så när bankerna var ovilliga att låna ut pengar satsade han av sitt eget kapital för att Qvarnström och Johansson skulle kunna förverkliga sina planer. Efter fyra framgångsrika år kunde de köpa manufakturverket av sin välgörare.

Thure Johansson blev snart ensam ägare till företaget som snabbt utvecklats från smidesverkstad till både smides- och mekanisk verkstad och gjuteri. Här tillverkades bland annat ångmaskiner, sågverk, kapsågar, skördemaskiner, gravvårdar, gravstaket, trädgårdsoffor, balkonger, plogar samt grövre och finare smiden.

Men nu hade Thure Johansson fått kontakt med en professor från KTH (Kungliga Tekniska Högskolan). Inom kort skulle alla verkstadens varor komma att konkurreras ut av en produkt som fick stor betydelse för utvecklingen av länet – och hela Norrland – under de närmaste decennierna. 1885 levererades den allra första vattenturbinen och nu strömmade det in beställningar från sågverk och andra småindustrier.

Högskola i miniatyr

1909 lämnade Thure över rodret till sonen Axel. Nu kunde Thure ägna krafterna åt Nældens Ullspinneri som han övertagit 15 år tidigare. Företaget ombildades till bolag och turbintillverkningen tog ytterligare fart. Enbart under krigsåren 1914–1917 levererades och monterades cirka 250 turbiner över i stort sett hela Norrland!

Minst lika viktigt som själva tillverkningen var det kunnande som WMV byggde upp. Företaget blev lika mycket konsulter som leverantörer. Axel G. som fått ingenjörsutbildning vid KTH hade skaffat sig värdefulla kontakter med professorer där. Samtidigt blev WMV en uppskattad praktikplats för många nyutexaminerade ingenjörer. Waplans blev nästan en högskola i miniatyr inom vattenkraftsenergin. Det nära samarbetet med KTH fortsatte ända in på 1960-talet.

Barnbidrag från företaget

Det var inte bara ett spännande stycke teknisk historia som vi fann på Landsarkivet. Här framträdde också en fångslande bild av ett utpräglat brukssamhälle, där företaget fanns med i det mesta.

WMV byggde bostäder, subventionerade egnahemsbyggen, försåg byborna med elektricitet, kämpade för att samhället skulle få behålla skola och konsumaffär, byggde vägar och broar, delade ut änkepensioner, hjälpte anställda i kontakten med myndigheter, garanterade billigt boende livet ut och delade till och med ut barnbidrag (!) innan barnbidraget infördes i riket. Självklart ordnade företaget också julfester och midsommarfester, skänkte pengar till idrottsplatsen och stöttade hockeylaget Ytterå/Waplan som under sin storhetstid på tidigt 60-tal slog lag som Timrå, Alfredshem (nuvarande Modo) och Teg.

Några citat från anslag som hängt på anslagstavlan mitt i samhället ger en talande bild av hur företaget fanns med i det mesta:

Sopor som vi åtagit oss att tömma, hämtas varje fredag och skola soptunnorna placeras ut för hämtning senast kl. 9.30 samma dag. (28/6 1962)

Vägar och diken i samhället Vaplan har nu förbättrats och snyggats upp. [...] Vi vill här uppmana samtliga föräldrar att förbjuda sina barn att cykla eller på annat sätt åka och ta sig fram på annat än vägarna i samhället. (14/7 1966)

I dag flagga vi med anledning av Hans Olssons begravning. Hans Olsson har haft den nästan längsta anställningen hos oss ca 56 år. Han började hos oss den 1 aug 1897 och slutade omkring sin 75-årsdag den 9 aug. 1953, då han gick i pension. Han var under sin anställning hos oss anställd som filare och turbinmontör: (10/8 1968)

En stark symbol för bruksandan var Axel G. Johansson som var disponent mellan åren 1909 och 1955. Axel G. var bara 25 år gammal när han tog över led-

ningen. Då hade han redan hunnit med civilingenjörsexamen, militärtjänst och 2,5 års verkstadspraktik i Amerika – där han ofta fick köa vid verkstadsgrindarna för att få jobb!

I en C-uppsats där etnologen Karin Lindvall tittat närmare på den "patriarkaliska industrialismen" (1978) fann vi en uppsjö av citat som ger en målande bild av den store patriarken i det lilla brukssamhället. Här är några exempel:

Han var sträv men godhjärtad

Han kände alla arbetare precis både skonummer och allt [...] det gick inte att lura honom.

Han gick morgonpromenad genom verkstan varje morgon klockan 6.30. Då hälsade han på alla och då gällde det att vara där [...] varenda gubbe fanns på plats exakt klockan 6.30 för han var noga med att alla skulle passa tiderna.

Man fick inte bo ihop utan att vara gifta. Man fick inte heller gå armkrok utan att vara förlovade.

Ett folkhem i miniatyr

I arbetet med boken kändes det viktigt att sätta in vår berättelse i ett större historiskt sammanhang, med hjälp av kommentarer från historiker och andra sakkunniga. I anslutning till kapitlet om Axel G. intervjuade jag bland annat historiedocent Svenbjörn Kilander, som konstaterade att min farfar var en värdig representant för socialkonservatismen. Det var en politisk riktning som visserligen ville bevara rådande samhällsordning men som stod bakom ett radikalt socialt program. Faktum var att begreppet "Folkhem" första gången myntades av de socialkonservativa.

I Vaplan liksom på många andra bruksorter skapade brukspatronerna sitt eget Folkhem med ett väl utbyggt socialt skyddsnät för brukets arbetare. Dessa brukssamhällen växte upp runt om i Sverige – allra vanligast var de i Bergslagen och längs Norrlandskusten. När Sverige industrialiserades gick en

En leveransklar barktrumma fraktas ut någonstans i världen. Disponenten Thord Waplan går framför för att kontrollera att ingen kommer i vägen för det backande fordonet.

stor del av flyttlassen till dessa bruks-
orter. Och de ideal och värderingar
som rådde här har spelat en stor roll
när det svenska Folkhemmet tog form.

Kamp om kapital

Som en röd tråd genom hela företagets
historia går kampen om kapital till
investeringar. Liksom så många andra
företag i Norrlands inland betraktades
verksamheten som malplacerad av ban-
ker och kreditinstitut. Fabriksbyggnad-
erna sågs som värdelösa och accepte-
rades inte som säkerhet vid lån. Företa-
gets satsningar i samhället betraktades
också som en belastning.

I dag står Waplans Mekaniska
Verkstad som ett uppnosigt bevis på
livskraften i denna glesbefolkade del
av landet. Företaget rekonstruerades
efter konkursen 1974. Numera ägs det
av österrikiska Andritz och har drygt
100 anställda. Orderböckerna är fulla.
En stor del av intäkterna kommer från
renovering av turbiner. Och läget är
perfekt. Inom tre timmars bilresa finns
70 procent av de svenska vattenkraft-
stationerna.

.....
MARIANNE WAPLAN *arbetar som frilans-
journalist och informatör på Östersunds
kommun.*

TILLSAMMANS MED frilansjourna-
listen Per Trostemo har Marianne
Waplan skrivit boken "Ännu ekar
Hammarslagen" (Jengels förlag).
Boken berättar historien om jämt-
landsföretaget Waplans Meka-
niska Verkstad
och om livet i
brukssamhäl-
let, där
Marianne
har sina
rötter.

När Stalins utsända försökte binda upp det svenska näringslivet

När Kollontaj var Sovjetrysslands representant i Stockholm på 1930-talet umgicks hon med flera av näringslivets toppar och arbetade hårt för att få till stånd ett avtal som skulle involvera Sverige så djupt i Sovjets ekonomi att ett oberoende skulle bli problematiskt. | STAFFAN THORSELL

DE SVENSKA DIPLOMATERNA kallade henne "gumman". Madame Kollontaj hade gjort revolution tillsammans med Lenin. Hon var en av Stalins förtrogna i den mån han nu hade några förtrogna. Från 1930 och 15 år framåt var hon Sovjetunionens sändebud i Stockholm. Under de första tio åren förde hon dagbok om sina upplevelser. Som pensionär i Moskva i slutet av 40-talet ställde hon samman sina brev och dagboksanteckningar för att de en gång i tiden skulle kunna publiceras. När muren föll och Glasnost för en stund rädde i Moskva såg hennes barnbarn till att de trycktes och nu har de i bokform nått Sverige.

Aleksandra Kollontaj är naturligtvis inte ett helt igenom pålitligt sanningsvittne. De tryckta anteckningarna präglas av att hon redigerade dem när Stalins hemliga polis härjade som värst. Hon visste att hon levde ett farligt liv. Både hennes före detta man och hennes sambo hade mördats av Stalins hejdukar. Politiskt inkorrekta noteringar var förenade med livsfara. Historikerna bryr sig mest om hennes roll som förmedlande länk när Finland efter vinterkriget 1940 och fortsättningskriget 1944 slöt fred med Sovjet. Men dagboken ger också en spännande bild av hur det gick till när Sovjetunionen på 1930-talet umgicks med svenska politiker och svenska storföretagare. De skildringarna präglas naturligtvis av att hon var en övertygad kommunist men rimligtvis är de pålitligare och mindre tillrättalagda än andra avsnitt i dagboken. Hur som helst ger de en ovanlig inblick i hur det kunde gå till i 1930-talets Stockholm. När hon

skriver om de svenska kapitalisterna drar namn som Kreuger, Wallenberg, Bonnier, Prytz, Gabrielsson och Axelson-Johnsson förbi på sidorna.

Charmad av Wallenberg

Under en middag på slottet 1930 träffar hon för första gången häradshövdingen Marcus Wallenberg. Hon verkar rätt förtjust: "Wallenberg tog mig med ceremoniell älskvärdhet under armen och förde mig till bords som min middagskavaljer".

Under ryska revolutionen hade en rysk bank deponerat en stor mängd guld i Stockholms Enskilda Bank. Den sovjetiska riksbanken ville ha tillbaka guldtackorna. Enskilda banken vägrade att lämna dem ifrån sig om inte andra mellanhavanden också klarades upp. Vid kungens middagsbord gav häradshövdingen Madame Kollontaj en lektion i konsten att göra affärer.

Ni ryssar är drömmare och kanske goda filosofer men i ekonomiska och finansiella frågor är ni okunniga [sa han till sin bordsdam] Ni håller alltid på med en massa samtal och överläggningar men kommer inte fram till några konkreta resultat [...] Ni måste äntligen besluta er för ett direkt och enkelt affärsförslag till banken – då kommer vi att tala med er allvarligt och affärsmässigt.

Wallenberg varnar för Krueger

Hennes medarbetare på legationen vill göra affärer med Ivar Kreuger men wallenbergarna varnar henne. "Han arbetar med falska växlar", säger Jacob Wallenberg.

Mellan alla rätterna på slottet hinner Marcus Wallenberg och Aleksandra Kollontaj också med lite vanligt skvaller om SKF-chefen Björn Prytz som vid den här tiden stod den dåvarande Skandinaviska banken och Kreuger ganska nära.

"Vad är Prytz för en?", sa Wallenberg nedlåtande, "en stilig man som har två kärlekshistorier i varje stad i Europa."

Men när Madame Kollontaj träffar Prytz, som uppenbart var en charmig och tämligen ung man, blir hon förtjust. 1933 berättar hon om en middag med SKF-chefen. "Han kom inte ensam utan med en mycket ung fru. Så nu är det slut med romanserna i världens alla huvudstäder för vackre Prytz."

Tillsammans smider hon och Prytz stora planer. De vill att Sverige skall ge Sovjetunionen ett stort lån på 100 miljoner kronor (2 800 miljoner i dagens penningvärde) för att man skall kunna öka sin import från Sverige. Under ett par år domineras dagboken av hennes arbete med att få detta stora lån till stånd. Per Albin Hansson gillar idén. Han tror att man kan slå ett slag mot arbetslösheten i Sverige med hjälp av export till Sovjet. Många av hans partivänner vill dessutom gärna hjälpa den socialistiska grannen i öst. Regeringen tillsätter en delegation med Volvos Assar Gabrielsson som ordförande för att förhandla med ryssarna. Men när Aleksandra Kollontaj skriver brev för att övertyga Stalin handlar det mer om krig och politik än om affärer.

"Nu är rätt tillfälle att länka in SSSR [Sovjetunionen] i Sveriges ekonomiska

1930 för Stalins sändebud Aleksandra Kollontaj med sjuglasvagnen till Slottet i Stockholm för att överlämna sina kreditivbrev till Gustaf V. Hon stannade femton år i Stockholm och ägnade mycket tid åt att förhandla med det svenska näringslivet för att få fart på affärerna mellan Sovjetunionen och det svenska näringslivet. Men när riksdagen vägrade att ge Stalin en stor kredit krävde affärerna.

intresseområden och binda samman Sveriges finanser med unionens handelspolitik [---] Om man binder 100 miljoner [---] tvingas svenskarna att vara uppmärksamma gentemot Unionen i ett ögonblick av militära komplikationer."

Bondeförbundet kluvet

De borgerliga partierna är skeptiska men Aleksandra Kollontaj hoppas på Bondeförbundet. Hon gillar partiledaren Axel Pehrson-Bramstorp. "En ståtlig, kraftfull bondetyp". Bramstorp föraktar de stora godsägarna meddelar Kollontaj och tycker att "vi [ryssar] gjorde det bra som likviderade dem." Bramstorp vill att 15 miljoner av det stora lånet skall användas för att Sovjet skall köpa kor och hästar i Sverige. Han är själv stor hästuppfödare. Madame Kollontaj åker till Moskva och träffar Stalin för att övertala honom. Hon visar bilder på svenska kor och hästar och

diktatorn bestämmer att Sovjet skall ta emot det svenska lånet och köpa både kreatur och maskiner från Sverige.

Våren 1934 rasar en stor politisk strid i Sverige om lånet. Regeringarna har skrivit under avtalet men det måste godkännas av riksdagen. Ryssland är fortfarande en svensk arvfiende och kommunisterna är inte populära. Madame Kollontajs gamla bordskavaljer Marcus Wallenberg tar till orda och undrar varför svenska skattebetalare skall låna ut pengar till Sovjet med 5,5 procent ränta medan bankerna alltid kräver 14 procents på sådana lån. "En till avsky oförsämd artikel" skriver Kollontaj i dagboken. Hon misstänker att engelska kapitalister försöker sabotera avtalet och börjar ana ett nederlag. Per Albin Hansson vill visserligen driva igenom avtalet men Bondeförbundet byter fot – trots de hägrande kreatursaffärerna – och röstar ned förslaget.

Tänkvärd dagbok

1934 blev det inget stort handelsavtal men den striden är en sorts förspel till den våldsamma politiska fejden efter kriget om ett stort handelsavtal med Sovjetunionen. Men när den striden bryter ut är Aleksandra Kollontaj en privilegierad pensionär i Stalins Moskva och arbetar med sina gamla dagboksanteckningar.

Men nu, 60 år senare – när hennes bok kommer ut i Sverige, och Ryssland genom Gazprom är på väg att koppla ett strupgrepp på Västeuropas energiförsörjning – kan det vara bra att komma ihåg hennes brev till Stalin, om hur man genom ekonomiska avtal kan skaffa sig politisk och militär makt i norra Europa.

STAFFAN THORSELL är kolumnist i *Dagens Industri* och f.d. chefredaktör för *Expressen*. Artikeln bygger på den nyligen utkomna boken: "Aleksandra Kollontajs dagböcker 1930–1940".

Från fattigflicka till företagsledare – pionjär bland kvinnliga entreprenörer

När Hanna Nilsdotter öppnar sin första matservering i Östersund 1902 har hon redan sin affärsidé klar. Det är då hon lägger grunden till det som ska bli Hushållsskolan Margareta, en affärsidé som kommer att ge framgång i mer än sextio år. | EWONNE WINBLAD

HENNES GENIALA PLAN är att företaget ska stå på fyra ben:

- » Hushållsskolan där unga kristna flickor får lära sig laga mat, bästa svenska husmanskost. Flickorna undervisas också i etik och kristendom, hygien och näringslära. De som är tillräckligt skickliga ska efter utbildningen få arbete hos Hanna.
- » Butiken där husmanskosten ska säljas nylagad.

- » Restaurangen dit kristna familjer ska kunna gå utan att riskera att behöva sitta bland druckna gäster i rökiga och stimmiga lokaler.
- » Festväningen för måltider till föreläsningar, bröllop och begravningar.

Ingen har före henne formulerat den här väl genomtänkta idén – utan att Hanna själv förstår det är hon först med att lansera både *take away* och *catering*.

Hon tar en stor ekonomisk risk när hon hyr samtliga lediga lokaler i det nybyggda KFUM-huset på Kyrkgatan i Östersund, erbjuder sig att betala en årshyra på nära 150 000 kronor i dagens penningvärde och dessutom att städa och elda alla föreningslokaler. Utan säkerhet i form av finansiärer eller långivare och utan erfarenhet av affärsverksamhet fattar hon sitt livs viktigaste beslut – att bli egen företagare. Pengar att driva rörelsen måste tjänas in dag för dag.

Egen telefonlinje

Hushållsskolan blir en framgång från början. Efter ett år kan hon utvidga, nyanställa och kräva bättre lokaler och en egen telefonlinje – en av de första i staden. Snart finner hon också en make

Motstående sida: 1922 köper Hanna Lindmark Steninge slott i Märsta och gör 1700-talsegendomen till ett modernt jordbruk och mötesplats för kristna entreprenörer. Härifrån gör hon varje vecka i bil inspektionsturer till de olika Margaretaskolorna ute i landet. Fr.v. Hanna Lindmark i läderbuva, Axel, dottern Aimée och chauffören Fredrik Tängring.

och affärskompanjon. 1904 gifter hon sig med nivellören i Generalstaben, änkemannen Axel Lindmark. Han har en söndag kommit till hennes matservice med sina tre barn; det blir kärlek vid första ögonkastet och början på ett lyckligt äktenskap och ett väl fungerande arbetsteam. Axel sköter bokföringen i rörelsen som döps till Margaretaskolan när de etablerar sig i Norrköping 1906. Hanna, som nu heter Lindmark, är den drivande kraften med ständigt nya planer på expansion, Axel den eftertänksamme som försöker bromsa och hålla igen.

När Margaretaskolan är etablerad har Hanna Lindmark fyllt 46 år. Bakom sig har hon en barndom som fattig flicka och fosterbarn och trettio år som piga och hushållerska. Hon har ingen formell utbildning utöver en termin hos Elsa Borg i Vita Bergen i Stockholm. Det är där hon har lärt sig hur en skola för unga flickor ska drivas, hur man ska utbilda sin egen arbetskraft och hur man genom att vara framgångsrik i affärer också kan bli inflytelserik inom välgörenhet och mission.

Många slott och filialer

Hennes affärsbegåvning är lika stark som gåtfull. Intuitivt tycks hon veta när, var och hur hon ska etablera nya Margaretaskolor. Hon öppnar i Norrköping 1906 i tid för konst- och industriutställningen, i Stockholm lagom till Olympiaden 1912 och i Göteborg 1923 samtidigt med jubileumsutställningen. Snart har Margaretaskolan växt ut över landet och finns i Linköping, Borås, Malmö, Hälsingborg, Jönköping, Halmstad, Örebro och Västerås.

Affärsidéns fyra ben gör att Margaretaskolan klarar sig genom två världskrig och trettioalets depression. Kristidens ransoneringar, som leder till varubrist, löser hon genom egna odlingar på sina egendomar – hon skulle idag kallas miljömedveten. Hon köper Steninge Slott 1923 och har 170 kor i Stenladugården, odlar tomater och meloner i växthus så stora att man kan

köra därinne med häst och vagn. Mauritzbergs slott vid Bråviken odlas upp under hennes tid, Dicksonska palatset i Göteborg köper hon mitt framför näsan på stadens styrande, som därmed missar en god affär.

Medarbetarna rekryteras från den egna familjen och bland de unga kristna flickor hon utbildar. Hanna Lindmark anställer enbart kvinnlig arbetskraft och kräver att de som arbetar hos henne ska förbli ogifta. Under alla år håller hon en hård hand över verksamheten och kontrollerar allt in i minsta detalj. Till sammans med Axel besöker hon varje vecka Margaretaskolorna, inspektioner som motses med bävan av personalen. Då granskas kök och matsalar av Hanna, bokföring och lönsamhet av Axel.

Klarar Kreugerkraschen

Som första hyresgäst hos Torsten Kreuger i Citypalatset på Norrmalmstorg visar hon, mer än sjuttio år gammal, prov på djärvhet och moderna idéer. Inte ens Kreugerkraschen drabbar henne mer än marginellt. Om festvåningarna sviktar under vikande efterfrågan trappar hon upp verksamheten i butikerna; affärsidéns fyra ben står stadiga.

När hon 1927 får regeringens förtjänstmedalj Illis Quorum är hon sedan länge respekterad inom kretsen av kristna entreprenörer. Gustaf Törnqvist, delägare i kvarnen Ståhlbom och Co i Norrköping, hör till hennes vänner, likaså Efraim Ljung från Malmö, känd chokladfabrikör och uppmärksammas för att ha introducerat de amerikanska Dux-sångarna. Kaffefabrikören Anders Löfberg hör till vänkretsen och får långvarigt inflytande i Margaretaskolan.

Ekumeniskt arv skingras

Frikyrka och statskyrka sammanförs av Hanna Lindmark på Steninge och Mauritzberg. Genom att samla kyrkans främsta företrädare från olika läger till gemensamma konferenser spelar hon en aktiv roll inom ekumeniken och lägger grunden för det som ska fortsätta när hon testamenterar sin stora förmögen-

het, egendomarna och alla Margaretaskolorna till fyra missionssällskap – Svenska kyrkans mission, Svenska Baptistmissionen, Svenska Missionsförbundet och Svenska Missionen i Kina.

Att Hanna går närmast oskadd ur trettioalets depression anser hon själv bero på att hon aldrig satsar i aktier – hon har hela livet pengar på banken och tillgång till kontanter när så behövs. Hennes näsa för fastighetsaffärer gör att hon framgångsrikt placerar sina pengar i fast egendom. Under arbetet med boken *Frälst, förmögen, förskingrad* återfinns Margaretaskolans noggranna bokföring i Missionskyrkans arkiv på Lidingö. Där kan man också se att stora summor går till välgörenhet och mission under alla Hanna Lindmarks år vid makten.

I Missionskyrkans kassavalv på Tegnérgatan i Stockholm upptäcktes det glömda kassaskåp som innehåller de hemligstämplade dokument som avslöjar varför Margaretaskolan efter Hanna Lindmarks död gick under. I boken avslöjas den okända skandalen, hur maktmissbruk, inkompetens och förskingring på kort tid raserar det som Hanna Lindmark byggde upp under fyrtio år. Dokumenten finns nu i Riksarkivet.

.....
EWONNE WINBLAD *är journalist och författare med förflutet bl.a. som chef för P1 respektive Rapport.*

EWONNE WINBLADS bok "Frälst, förmögen, förskingrad – Historien om Hanna Lindmark och Margaretaskolan" bygger på intensiva arkivstudier.

Jacob Letterstedt – svensk industrialist i Sydafrika

Flykt via London från ekonomiska misslyckanden i Sverige, byte av efternamn och experimentlust i Sydafrika lade grunden till ett av världens största bryggerier och en förmögenhet som Vetenskapsakademien fortfarande har glädje av.

KARL LALLERSTEDT

År 1819 var den 23-årige Jacob Letterstedt i knipa. Året innan hade han arrenderat Järva bränneri i Stockholm. Brodern hade djärvt tillskjutit företaget 2 000 riksdaler trots att Jacobs tidigare affärsprojekt, handel med brännvin, sill och citron, alla hade misslyckats.

Till hösten hade Jacob lyckats generera skulder på närmare 5 000 riksdaler. Jacob såg framför sig hela sin framtid förstörd. Hans medborgerliga anseende hade slagits i spillror. Stannade han i Sverige kände han att folk alltid skulle

”peka finger” åt honom. Jacobs lösning var att fly landet och börja om från början.

Ursprungligen var planen att flytta till Lissabon där Jacob hade en kontakt som var svensk vice konsul och köpman. Vägen dit gick via London. Väl i London rådde många Jacob att resa till Goda Hoppsudden. Detta utlovades då som ett förlovat land, och den engelska regeringen understödde emigration dit.

Det var troligtvis i London som den unge Letterstedt ändrade sitt namn till

Josephine Mill, en vattenkvarn som byggdes år 1840 av Jacob Letterstedt och uppkallades efter drottning Josefina. Den ligger i Newlands (idag en förort söder om Kapstaden vid Taffelbergets fot) nära Jacobs ursprungliga Mariendahl bryggeri. Tavlan är sannolikt målad av Johan Fredrik Victorin ca 1855.

Letterstedt, på grund av att han dragit skam över familjenamnet.

Först i början av december månad 1819 skulle fartyget *Amphitrite* lastat med 60 emigranter lämna England. Under sin väntan fick Jacob en nervfeber som gjorde honom sängbunden. Han beskriver detta som en av de bitteraste stunderna i sitt liv. En förkastad son, ensam utan vänner och medel, och i ett främmande land, vars språk han ej behärskade och dessutom var han på väg mot ett okänt mål.

Det nya livet i Kap

Den 19 mars 1820, efter en lång resa, såg Jacob Taffelberget och Kapstaden för första gången. Ett par dagar senare steg han i land i den avlägsna kolonin. Efter resan hade Jacob endast 15 shilling på fickan, men han var beväpnad med ett entreprenöriellt sinne och god arbetslust.

Jacobs första arbete i det nya landet vara att sätta upp ett bränneri. De följande två åren var han bokhållare hos en köpman, sannolikt en bra skola för att

förbättra de bristande bokföringskunskaperna han tidigare fått känna av.

För att öka sina små inkomster tillverkade Jacob olika produkter som han sålde. Han hade till exempel noterat att god skokrämm inte var lätt att hitta i kolonin och experimenterade med att framställa en sådan. Jacob var dock inte tillfredställd med tillvaron och övervägde att flytta till Mauritius eller Ostindien.

Men ödet ville annorlunda, och Jacob stannade i Kap. Han började arbeta på

en gård och hans duglighet ledde till allt större ansvar. Den holländska änkan som ägde gården började fatta tycke för Jacob, och 1822 gifte de sig. Det var underskott på europeiska kvinnor i kolonin. Detta kan delvis förklara varför Jacob gifte sig med en kvinna som var 17 år äldre än han själv.

Änkan Dryers familj var upprörda över att deras dotter Maria Barendina gift sig med en man som var tvungen att arbeta för sitt levebröd. Men Jacob bevisade inom kort att familjen hade fel. Gårdens affärer hade varit i oordning och Jacob redde upp dem.

Bryggerier, kvarnar och banker

Letterstedt byggde snabbt upp en stor förmögenhet. 1826 etablerade han sitt bryggeri Mariendahl. År 1830 hade Letterstedt hunnit gottgöra sina gäldenärer i Sverige, köpa fastigheter och samla ihop 1 700 pund sterling. Letterstedt kom att bli mest känd för bryggerinäringen, men hans engagemang sträckte sig långt bredare. Han var vidare aktiv inom kvarnverksamheten. I början av 1830-talet var han också en av grundarna till kolonins första privata bank, the Cape of Good Hope Bank, där han var direktör. Han var också direktör i the Equitable Life and Fire Insurance Company, och blev senare en av tolv kommissionärer i Kapstadens stadsstyrelse.

Letterstedt var nyfiken. Han tog initiativ till och finansierade bland annat vetenskapliga expeditioner och kartläggning i södra Afrika. Två av hans förmänstagare var de svenska naturforskarna Johan August Wahlberg och Johan Fredrik Victorin. Letterstedt engagerade sig även i prospektering av mineralfyndigheter.

Det var inte förrän Letterstedt vistats 17 år i Kapkolonin som han reste tillbaka till Europa för första gången. Totalt tog resan över ett och ett halvt år innan han var tillbaka i Kap igen 1838. Endast båtfärden tog flera månader. Letterstedt skaffade de senaste maskinerna för bryggeriet och kvarnutrustning i London.

I Sverige överlämnade Letterstedt gåvor från Kap till både den Kungliga Vetenskapsakademien och Kronprinsessan Josefina. Kontakten och relationen med Vetenskapsakademien kom att bli långvarig. Det positiva intrycket Kronprinsessan gav ledde till att en av Letterstedts nya kvarnar, som fortfarande finns kvar idag, kom att döpas till Josephine Mill.

Det tog två år för Letterstedt att etablera den nya vattenkvarnen Josephine Mill och en ny ångkvarn inne i Kapstaden. Dessutom skaffade Letterstedt ännu en ångkvarn. Denna expansion gav Jacob en kapacitet att omvandla 200 tunnor vete till mjöl på en dag. Den nya och dyra utrustningen lämnade Jacob utan medtävlare i denna bransch.

Upplopp

Regeringen i London beslutade 1849 att skicka skeppet *Neptune* med 289 fångar ombord från Bermuda ner mot Afrikas sydkust. Idén var att etablera en ny fångkoloni, som i Australien. Detta var inte ett populärt beslut och det dröjde inte länge förrän Kapkolonins upprörda befolkning mobiliserade sig i protest.

En Anti-Convict Association grundades för att bekämpa skapandet av en fångkoloni. Organisationen förespråkade en förödande bojkott av guvernö-

ren, regeringsrepresentanter, brittiska regementen i Kap, flottans skepp, och självaste skeppet *Neptune* med fångarna ombord. Nästan alla företag i kolonin ställde upp på bojkotten och lovade att endast leverera till andra företag som gjorde detsamma.

Letterstedt var från början en medlem av Anti-Convict Association, och skrev under de ursprungliga protestbrev som överlämnades till den brittiska regeringen. Men när organisationen började spåra ur, och attackerade individer och förstörde egendom, lämnade Letterstedt rörelsen i protest.

Letterstedt började ses med miss-tänksamhet av de mer radikala inom rörelsen. Denna antipati mot Letterstedt skulle växa. På grund av fångkrisen hade fyra medlemmar av kolonins regering, the Legislative Council, avgått. Detta lämnade guvernören Sir Harry Smith i en knipa. Han hade ett akut behov av att fylla the Legislative Council och ombad bl.a. Letterstedt att ställa upp som medlem. Letterstedt ställde sig till guvernörens förfogande.

När fångkrisen närmade sig sin kulmen höll Letterstedt, som vid denna tid var svensk-norsk konsul, en bal till kung Oskar I:s ära. För att verkligen annonsera sitt stöd till regeringen bjöd han in alla ledande regeringstjänstemän. Dessutom började han förse regeringen och de svältande fångarna ombord på *Neptune* med proviant.

Kort efter detta reste sig en mobb mot regeringen och dess allierade. Den utlösande faktorn var en annan bal, som regeringen höll för sina anhängare. Mobben hotade gästerna, men rörde sig sedan mot Letterstedts egendomar och ledande regeringsmedlemmars hem

inne i staden. Massan attackerade the Josephine Mill. Ryktet att guvernören hade skickat soldater för att skydda Letterstedts egendom, ledde till att folkmassan skingrade sig innan större skada var gjord. Letterstedt beslutade därefter att beväpna sina anställda.

Letterstedt förlorade stora finansiella tillgångar på grund av sin lojalitet till den brittiska regeringen. Dessutom tog han illa upp vad beträffar den kritik som riktats mot honom.

God behandling av anställda

Letterstedt anställde svenskar när detta var möjligt, och det finns anteckningar om att stora grupper värvats och skickats ner från Sverige. Han var stolt över, och prisades för, det liberala sätt som han behandlade sina anställda på. Han beskriver i sin biografi hur han vid tillfälle byggt boningshus för sina arbetare, och hur vart och ett hade en tillhörande trädgård. Där fick de bo utan något avdrag mot lönen. Dessutom byggde Letterstedt en skola, som var kostnadsfri för traktens barn oavsett om föräldrarna arbetade för honom eller ej.

Letterstedt beskriver också sitt arbetssätt i relation till sina arbetare: "Jag har för vana att låta var och en arbeta med största möjliga frihet efter den allmänna plan jag uppkastat. Detta gör dem intresserade av sitt arbete."

Guldmedalj

Expansionen av Mariendahlsbryggeriet, som skulle vara jämförbart med de bästa i Europa, ledde till att Letterstedt besökte München 1856 för att studera bryggerier. 1859 fick Letterstedt guldmedaljen av andra storleken vid industriexpositionen på Isle de France

för sina mjölsorter, öl och sprit. Han producerade varor i södra Afrika, på mitten av 1800-talet, som klassades som europeisk produktion.

Letterstedts arv

När Letterstedts gick bort 1862 uppskattades hans förmögenhet till omkring 12 miljoner kronor. Hans tidigare bistånd till den Kungliga Vetenskapsakademien fick en fortsättning i hans testamente. Han ses som en av akademiens största välgörare genom tiderna.

Utöver den skola för "färgade barn" (d.v.s. barn med blandat europeiskt och afrikanskt ursprung) i Kapstaden och de betydande donationerna för diverse ändamål som förvaltas av Vetenskapsakademien, skapades en förening som skulle främja gemenskapen mellan de tre skandinaviska länderna. Föreningen heter Letterstedtska Föreningen och är fortfarande verksam idag och har bl.a. sedan 1878 publicerat *Nordisk Tidskrift* och delar årligen ut mellan två och tre miljoner kronor i anslag till nordiska ändamål.

Letterstedt skapade också Letterstedtska Priset som fortfarande delas ut av Vetenskapsakademien. Priset är inte särskilt känt idag, men kom att få betydande konsekvenser. Några år efter Jacobs död, 1868, vann Alfred Nobel och hans far detta pris för uppfinningen av dynamit. Detta var det enda pris Alfred Nobel någonsin tilldelades och var enormt uppskattat av honom, och var sannolikt inspirationen till skapandet av Nobelpriset.

Letterstedts verksamhet i Kap fortsatte efter hans död under namnet Letterstedt & Company. Verksamheten arrenderades ut och såldes senare

till en annan svensk affärsman i Kap, Anders Ohlsson. Ohlsson's Cape Breweries åtnjöt mer eller mindre monopol på bryggeriverksamheten i Kapstaden. 1956 fusionerades Sydafrikas tre dåvarande marknadsledare: Ohlssons's Cape Breweries, South African Breweries, och United Breweries till öljätten South African Breweries. Företaget heter idag SABMiller och är volymmässigt världens näst största bryggeri. I SABMiller ingår i dag The Newlands Brewery som ligger där Letterstedt grundade Mariendahl. Bryggeriet har en årskapacitet på närmare en halv miljard liter öl.

Sydafrikas första bank, The Cape of Good Hope Bank, som Letterstedt var med och grundade 1831, blev 1986 en del av Nedbank Group Limited, där Old Mutual samma år blev majoritetsägare. 2006 köpte Old Mutual Skandia, i det land där Letterstedt föddes.

Experimentlust

Vad var det som var nyckeln till Letterstedts framgång? Han förklarar det bäst själv. När han talar om bakgrunden till sina ursprungliga problem hemma i Sverige förklarar han också orsaken till sin slutgiltiga framgång:

Denna experimenteringslust, som denna gång mycket bidrog till min finansiella undergång, har sedan städse åtföljt mig; och det är den, som, sedan jag slagit mig ner i Kap, möjligt understött mitt ekonomiska välbestånd.

.....
KARL LALLERSTEDT är politisk och ekonomisk analytiker. Han var 1995 en kortare tid verksam vid museet Letterstedts Josephine Mill i Kapstaden. Jacob Letterstedt är Karl Lallerstedts farfars farbror.

Recensioner i *urval*

BÖRJE ISAKSON är journalist och författare med förflutet på Teknikens Värld, Månadsjournalen och Dagens Industri. Han har bl.a. recenserat litteratur och skrivit böcker om historia.

Farväl till Macken. Historien om bensinbolagen och den svenska bensinhandeln

AV JAN ÖHBERG, TRAFIK-NOSTALGISKA FÖRLAGET

DENNA BOK HÖR till den typ av böcker som man inte inser att man måste läsa förrän man har dem i handen. Har man någon gång haft bil har man också ett förhållande till bensinstationer, eller mackar. Och här får man naturligtvis veta att ordet MACK kommer av initialerna till efternamnen Mathiasson, Andersson, Collin och Key, fyra herrar som tillverkade bensinpumpar under början av 1900-talet.

Andra intressanta fakta är att 1909 räknas som bensinhandelns födelseår, att självtankning introducerades (i Sverige) 1952, de första plastkortet för bensin kom 1956, sedelautomaterna 1965, den

första automatstationen presenterades 1967 (med kaffe- och smörgåsausomat, av Gulf i Malmö), att IC – senare OK, senare Preem alternativt OKQ8 – var först med att använda ordet motell (i Kvissleby) 1952, men att det första ”riktiga” motellet öppnade i Fleninge 1954.

Utöver det presenterar Jan Öhberg koncentrerat och kompetent de många olika bensinbolag som finns, och har funnits i Sverige, från BP till Uno-X. Man får ta del av deras ursprung – Mobil, grundat 1866, är det äldsta oljebolaget – och deras svenska historia.

Allt illustrerat med en mångfald minnesväckande bilder.

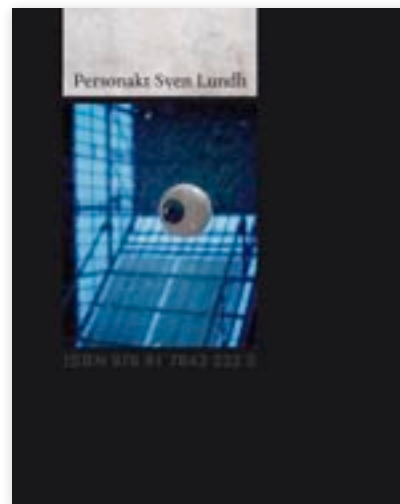
Personakt Sven Lundh

TEXTER AV BLAND ANDRA: SUNE NORDGREN, JONAS BOHLIN, MATS THESELIUS, REBECCA TARSCHYS OCH GUNNAR LINDQVIST, ARENA

DE BERÄTTAR ALLA om möbelentreprenören Sven Lundh och hans företag Källemo, som har lanserat en rad moderna möbelklassiker: Jonas Bohlin's betongstol och skåp, Mats Theseliuss bok- och tidsskriftsskåp National Geographic och Elk-leather chair, Johan Kandells stolar och pilasterhylla och så vidare.

Sven Lundh är också drivande kraft bakom Smålands konstarkiv och det omdiskuterade – och ännu oförverkligade – museiprojektet Vandalorum utanför Värnamo.

Men den som hoppas få mer ingående kunskap om hur Ingvar Kamprads motsats – en man som sätter lust och skönhet före nytta, och lyckats göra det till en framgångsrik affärsidé – blir besviken. Här finns intressanta berättelser om de olika formgivarna och en god redogörelse för Vandalorums utveckling. Men huvudpersonen, Sven Lundh, får man som läsare aldrig möta på riktigt. Klart man blir besviken. Men det är en vacker och bildrik bok, utsökt formgiven – även om jag har svårt för de gummiartade pärnarna.

Ännu ekar hammarslagen. Berättelsen om Vaplan – Sveriges mesta industrisamhälle.

AV MARIANNE WAPLAN OCH PER TROSTEMO, JENGEL

DETTA ÄR BERÄTTELSEN om ett jämtländskt brukssamhälles uppgång, fall – och överlevnad. Manufakturverket i Vaplan, drygt tre mil nordväst om Östersund, har anor från 1800-talets början. Under 1880-talet började man tillverka vattenturbiner, som blev en framgång. Långt senare, under 1930-talet, spreds företagets barktrummor, och senare, barkpressar över Sverige och världen.

Företaget var framgångsrikt fram till mitten av 1970-talet då det tvingades i konkurs, delvis på grund av alltför stort engagemang i samhället, delvis på grund av "bankernas oförstående attityd till och oförmåga att finansiera framtidsinriktade investeringar" (som företagskonsulten Berne Hornbrink skriver i ett kapitel).

Efter konkursen 1974 togs företaget över av en stockholmskoncern som fick frikostiga statsbidrag och garantilån för att sju år senare åstadkomma "Jämtlands största konkurs". I dag är Waplans Mekaniska Werkstads AB en del av Hallströms Verkstäder i grannorten Näliden, där man bland annat tillverkar ventilationstrummor.

Men lika mycket som företagshistoria är *Ännu ekar hammarslagen* en berättelse om brukssamhället ("Sveriges mesta industrisamhälle" syftar på att 95 procent av Vaplans befolkning i början av 1960-talet "hade sin bärning" från företaget).

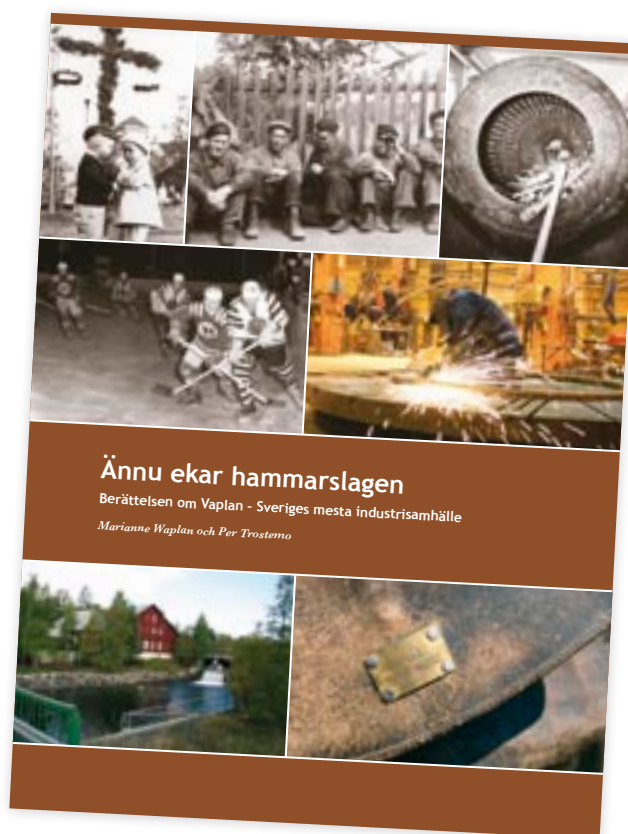
Fram till 1960-talet var Waplans Mekaniska och Vaplan en homogen enhet, där brukspatron hade sitt finger med i allt: Han såg till att alla fick jobb,

skänkte material till skola, Folkets hus och hockeyrink, delade ut barnbidrag innan staten erbjöd sådana, ordnade egnahemslån, garanterade att ingen behövde ta emot socialbidrag – och sparade ut en ovälkommen socialist. Men samarbetet mellan patron och facket var i stort sett gott.

Under 1960-talet förvandlades allt, i Vaplan liksom på hundratals liknande bruksorter. Tv:n och bilen bröt de so-

ciala banden. Stat och kommun tog över allt mer av brukets samhälleliga engagemang. Butiken, järnvägsanhalten, småskolan och värdshuset lades ner.

Ännu ekar hammarslagen är en levande och engagerande skildring av ett bruksamhälle som i sig speglar svenskt 1900-tal. Den blir extra intressant genom att författarna också lyft fram brukets kvinnor och hur deras villkor har förändrats under den period som boken behandlar.

Dalhalla, kampen för ett brott

AV MARGARETA DELLEFORS, CARLSSONS

FÖRFATTARINNANS EGEN berättelse om hur hon skapade arenan Dalhalla för att efter 12 år manövreras bort ur företaget.

Det är en spänstig, lättläst och livfull berättelse om hur en energisk entusiast – tidigare lärarinna, operasångerska och radioproducent – får en idé, hittar en plats och, mot alla odds, lyckas skapa en festspelsarena av ett kalkstensbrott i Rättvik.

Men efter en rad triumfer går något snett. Under 2002 hotar konkurs och 2003 smygs ett meddelande in i Margareta Dellefors brevlåda. I det förklarar styrelsen för Dalhalla produktion AB att den beslutat att hon måste lämna sitt uppdrag som konstnärlig ledare.

Men Margareta Dellefors hade inget ansvar för ekonomin. Hon pekar för sin del ut dåvarande vd:n som ansvarig och skriver om ”skenande administrativa

kostnader, dyra utlandsresor [...] kontrakt som skrevs utan att styrelsen var informerad”.

Själv blir hon samtidigt anklagad för att trakassera personalen på Dalhallas kansli.

Att Margareta Dellefors tvingades bort hjälpte emellertid inte Dalhalla, som 2004 gick med fyra miljoner kronor i förlust. Och Margareta Dellefors avslutar sin bok med orden ”jag ser med bävan fram emot Dalhallas verksamhet 2008”.

Problemet med *Dalhalla, kampen för ett brott* är att det är en partsinlägga. Som läsare undrar man hela tiden över den verkliga anledningen till behandlingen av Margareta Dellefors. Det verkar otroligt att styrelsen skulle göra sig av med Dalhallas frontfigur, den som skapat och kommit att personifiera arenan och blivit dess varumärke, utan mycket tungt vägande skäl.

Men vilka de i så fall är – om de existerar – vet inte Margareta Dellefors och därmed inte heller läsaren. Därför väntar jag med spänning på en objektiv skildring av kampen om brottet.

Rörstrand i Stockholm. Tegelbruk, fajansmanufaktur och keramisk storindustri 1270–1926

AV CARL-HENRIK ANKARBERG OCH BENGT NYSTRÖM, STOCKHOLMIA FÖRLAG

EN SKILDNING AV ett slott som växte och växte och växte. Det började redan på 1200-talet då man startade tegeltillverkning vid Rörstrands gård, som i början av 1600-talet byggdes ut till Rörstrands slott. Till slottet hörde stora markområden; de omfattade ungefär det som idag kallas Birkastan i Stockholm.

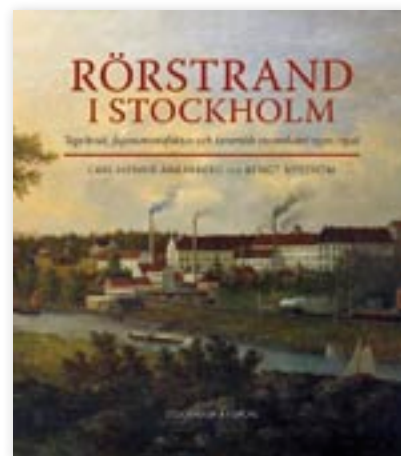
1726 bildades Svenska Porcellains Fabriken i Rörstrands slott och året därpå började man tillverka fajans och kakel. Under de tvåhundra följande åren växte anläggningen och produktionen. Man tillverkade porslin, flintgods och kakelugnar, sysselsatte 122 personer år 1765, 206 under år 1850 och närmare 1 000 år 1900, när verksamheten var som störst.

Antalet fabriksbyggnader runt slottet växte stadigt och vid sekelskiftet 1900 var fabriksstaden helt utnyttjad.

Den omgivande landsbygden hade förvandlats till en ny stadsdel och de kringboende klagade över röken från de många skorstenarna.

Företagsledningen försökte hitta andra områden i Stockholmstrakten att flytta till, men misslyckades och 1925 inleddes avvecklingen. Året därpå flyttade Rörstrands porslinsfabriker AB till Göteborg och hela anläggningen revs för att ge plats för bostadshus.

Rörstrand i Stockholm är både industri- och Stockholmshistoria. Författarna berättar ingående om slottsbygget, tegeltillverkningen, porslinsstillverkningens olika faser, nya fabriksbyggnader, teknisk utveckling, formernas och smakens förändringar, ägarbyten, företagets framgångar och bakslag, striderna med Stockholms stad och de anställdas arbets- och levnadsförhållanden.

För den som inte är specialintresserad känns vissa avsnitt väl utförliga, men hellre det än motsatsen. Här lär ingen sakna något. Och bildmaterialet är storartat.

Besök nya www.designarkiv.se

Stålrörsmöblerna, "M-chair", "Service shelf" och "M-sits" fotograferas på landningsbana. Möblerna var designade av Innovator Design AB. Ur Innovatörs arkiv som finns tillgängligt på www.designarkiv.se

Avenjút

SOMMARKVÄLLEN

väl avkyld...

Företagsminnen har grävt djupt i Centrum för Näringslivshistorias arkiv och letat fram en samling svalkande sommar drinkar. Skål!

Pommac Gin-Flip. 1920-tal.

5 cl gin
1 flaska (33 cl) kyld Pommac
istärningar

I sin barndom användes Pommac mycket som groggvirke, vilket den faktiskt passar utmärkt som. Föredrar man drinken lite svagare kan man halvera gin-mängden och istället få en *Pom Gin*. Pommac kan även blandas med t.ex. cognac eller calvados. Allt enligt handlingar i Carlsberg Sveriges arkiv.

Kreuger Crash. 1930-tal.

2 cl absint
2 cl cognac
2 cl punsch
champagne

Spritens röres samman i ett skört longdrink-glas, varefter champagnen tillsättes försiktigt tills glaset är nära att rinna över. Dekoreras med en oliv genomstucken av en tändsticka ...

Redaktionens egen näringslivshistoriska cocktail. Vi friskriver oss dock från allt ansvar vad gäller effekter som "svarta torsdagar", blåmåndagar, svavelförgiftning etcetera.

Saft och saftbål, alkoholfritt. 1950-tal.

saft
vatten
is
apelsinskivor eller bär

"En god dricksaft [---] med fyllig och fin smak får man om man späder saften med 5 delar vatten. Håll t.ex. 2 dl av saften i en kanna och håll på 1 liter friskt kallt vatten. Vill man ha det festligare kan man lägga i några isbitar och ett par apelsinskivor och, när de färskas bären kommer, så lägger man också gärna i en handfull av dessa. En sådan saft brukar man ibland kalla saftbål. Men den som vill ha svagare saft tar 1,5 liter vatten till 2 dl saft och drycken passar då kanske bättre som måltidsdricka."

Ett favoritcitat från ICA-kuriren 1950 – att det kan vara så komplicerat att tillreda ett glas saft ...

IC Anderkick. 1970-tal.

4 cl Smirnoff
2 cl lime
Ginger ale
is

Drinken togs fram till en fest med handlare och butiksanställda inom ICA i Borlänge trakten 1977. Man skulle själv ha stått för maten, men lokalen där festen

skulle hållas brann ner. Tillställningen fick flyttas till hotell, men därmed gick hela budgeten åt till mat och man såg ut att bli utan dricka. Lösningen blev att Arvid Nordquist sponsrade med Smirnoff-vodka och Pripps med Ginger Ale; lime köpte man själv. IC Anderkick-en var född! När gästerna såg det låga priset och att man fick behålla IC Andermuggen greps de av stort begär och började i högt tempo beställa hela brickor med drinkar. Många år efteråt sågs ICAs ansvarige med stor respekt av hotellpersonalen: ingen hade sålt så många drinkar på så kort tid på Hotell Brage.

Absolut best. 1990-tal.

3 cl Absolut Citron
1 cl Cointreau
1 cl Strega
1 cl Martini Extra Dry
några droppar citron
Dekoration: citronskal, oliv

I Vin & Sprits arkiv har vi hittat denna specialitet som Anita Karlsson på Grand Hotel Helsingborg vann silver i drink-SM med 1994. Fast Absolut Vodka redan fått sitt genombrott internationellt under 1980-talet, upplevdes den ännu som något nytt. *Vin & Sprit-journalen* skrev i sin rapport från drink-SM att: "En relativt ny och populär ingrediens är Absolut Vodka, som numera ingår i de flesta vinnande recepten."

.....
EDWARD BLOM är Företagsminnens redaktör och "chef, särskilda projekt" på Centrum för Näringslivshistoria. Mat- och dryckeshistoria tillhör hans specialområden.

Medlemmar

JUNI 2008

AGA Gas AB
Agria Djurförsäkring
Ahlbins Patentbyrå
Ahlsell
Akzo Nobel
Alecta
Alfa Laval
Almanacksförlaget
ALMI Företagspartners Stockholm
Anders Otto Swärds Stiftelse
AP-fastigheter
Apotekarassociereten
Apoteket AB
Arbio AB
Arla Foods AB
Astra Zeneca
Atlas Copco
Barnens Bokklubb
AB Wilhelm Becker
BEEP
Bokbinderimästareföreningen i Stockholm
Stiftelsen Bokbranschens Understöds- och Utbildningsfond
Bonnier AB
Bostadsförmedlingen
Stiftelsen Branschorganisationernas kansli
Brandkontoret
Busslink Sverige AB
Båstads Gymnasium
Carl Lamm AB
Carlsberg Sverige
Christenson Roth Advokater
Advokatfirman Cederquist KB
Cederroth International
Chefsekreterarna Stockholm
Christenson AB, Advokat
Deutsche Gesellschaft zu Stockholm
Dometic
Edita Norstedts Tryckeri
Ekhagastiftelsen
Electrolux
Elekta
ELFA
Stiftelsen Olle Engkvist Byggmästare
Telefon AB L M Ericsson
Esselte
FABEGE
Familjebostäder
FAR
FAR FÖRLAG AB
FERA Ljuskultur
Flood Advokatbyrå
Flygtekniska Föreningen
FR i Stockholms län AB
Fritidsbranschernas Service AB
C E Fritzes
Färg- och Lacktekniska Föreningen
Föreningsarkiven i Stockholms län
Försäkringsbranschens Arbetsgivareorganisation
Försäkringsföreningen
Grafiska Företagen
Grand Hotel Holdings AB
Gröna Lunds Tivoli
Hakon Invest AB
Hald & Tesch Brand
Hamilton & Co Advokatbyrå
Handelsbanken
H & M Hennes & Mauritz AB
Petrus och Augusta Hedlunds stiftelse
Heidelberg Sverige
Henkel Norden AB
Hufvudstaden AB
Hushållningssällskapens Förbund
Hökerberg & Söderqvist Advokatbyrå
ICA AB
ICA-handlarnas Förbund
IFL vid Handelshögskolan i Stockholm

IKEA
Industri- och Kemigruppen
Institutet för Näringslivsforskning
Informationsförlaget Heimdahls
Institutet för värdering av fastigheter
Investment AB Kinnevik
JCDecaux Sverige AB
Jehander Sand o Grus AB
Jernhusen AB
John Mattson Fastighets AB
Juridiska Biblioteket
Juristfirman Wiestahl AB
Järnhandelns Intresseförening
Konstnärernas Riksorganisation
Kontorsforum
Kooperativa Institutet
Kraft Foods Sverige AB
Köttbranschens Riksförbund
Landahl Öhman Advokatbyrå AB
Landshypotek
Lantbrukarnas Riksförbund LRF
Lantmännen
Lernia AB
Lindberg & Saxon HB, Advokatfirma
J. A. Lindblads Bokförlags AB
Linde Gas Division
Livsmedelsföretagen
Lokaltidningen Mitt i Stockholm AB
Ivar Lundh & Co
Länsförsäkringar Stockholm
Länsförsäkringar AB
Länsförsäkringsbolagens AB
Magnusson Advokatbyrå
Markaryds kommun
Mariebergs Arkivbyrå
MAQS Lawfirm AB
Martin Olsson HAB
Metallgruppen MEGAB
Micasa
MQ/Jaller Klädcenter AB
Bokförlaget Natur & Kultur
NCC
Nordea
Advokatfirma Nordia KB
Nordiska Kompaniet
Nordstjärnan
P A Norstedt & Söner
Nova AB, Advokatfirman
Nynäshamns Ångbryggeri, Intresseförening
Odhner & Co Belysning
Osram
Packhuslaget
Pensionsstiftelsen Mervärde
Pensionsstiftelsen Optimal
Plåtslageriernas Riksförbund
Primus
Procordias Pensionsstiftelse
Procordias Pensionsstiftelse II
Propeller
Roth, Advokatbyrå Peter
Röda Korsets Sjuksköterskekårs Intresseförening
Sackemark AB, Advokatfirma
Salus Ansvar
Sandrew Metronome AB
Scandinavian Airlines System (SAS)
Scherling-Plough
SEB
Setterwalls Advokatbyrå
Sievert AB
Silversmeden Gieratta AB
Sinf Konsult AB
Sirius International Insurance Corp.
Skandia
Skanska AB
Skolfastigheter i Stockholm AB
Snickers Workwear
Sollentuna Kommun

Sparinstitutens Pensionskassa
Spendrups Bryggeri AB
Spårvägens Idrottsförening
Sthlms Bleck & Plåtslagarmästareförening
Stockholm Business Region AB
Stockholm Globe Arena
Stockholm Saltsjön
Stockholms Handelskammare
Stockholms Hantverksförening
Stockholms Jernkramhandlareförening
Stockholms Läns Hemslöjdsförening
Stockholms Stadsmission
Stockholmshem
Stockholmsmässan
Stokab
Strömma Turism & Sjöfart AB
Svensk Energi
Svensk Fastighetsförmedling
Svensk Filmindustri
Svensk Fjärrvärme
Svensk Form
Svensk Handel
Svensk Mjolk
Svensk Pantbelåning
Svenska Bankföreningen
Svenska Bostäder
Svenska Bokhandlareföreningen
Svenska Bryggareföreningen
Svenska Fotbollförbundet
Svenska Filmklubben
Svensk förening för informationsspecialister
Svenska Försäkringsföreningen
Svensk Handelstidning Justitia AB
Svensk-Thailändska Föreningen
Svenska Hundskyddsföreningen
Svenska kyrkans Församlingsförbund
Svenska Pappers- och Cellulosaingenjörsföreningen
Svenska Spel
Svenska Trävaruproducenter
Svenska Uppfinnareföreningen
Svenskt Näringsliv
Sveriges Advokatsamfund, Stockholmsavd.
Sveriges Aktiesparares Riksförbund
Sveriges Kommuner och Landsting
Sveriges Trähusfabrikanter
Swedbank
Systembolaget
SYVAB, Sydvästra Stockholmsregionens Va-Verks AB
Sällsk. för Folkundervisningens Befrämjande
Sällskapet Järn, Maskin, Metall
Teknikföretagen
Stiftelsen Telefondirektören H.T. Cedergrens Uppfostringsfond
Stiftelsen Tornspiran
Tendorf, Advokatfirma Thomas
Thure och Karin Forsbergs Stiftelse
Timbro
Tore Ulff Chartering AB
Trafikförsäkringsföreningen
Transportgruppen
Trygghetsfonden
Ulrika Eklunds Stiftelse
Ung Företagsamhet
Unilever Sverige
Veteranklubben Alfa
Vin & Sprithistoriska Muséet
V&S Group
Volvo
Tekn. Dr. Marcus Wallenbergs Stiftelse
Wennerholm & Ohman KB, Advokatfirma
Widell AB, Advokat Anna Stina
AB P Wikström J:r
Ähléns
AB Ängpanneföreningen

Nya medlemmar är **rödmarkerade**.

Varumärkes- historia i Sverige

GB Glace, Pepsodent, Milda, Via och Knorr. Det är varumärken vi möter varje dag i butiken och i hemmet. Men var kommer de ifrån? Vilken är deras historia? Det berättas på Unilevers historiska webbplats. Här kan man läsa artiklar, titta på bilder och se

reklamfilmer i en varumärkesexposé som sträcker sig tillbaka till 1900-talets första decennier. Varifrån kommer ordet "puck" i Lakritspuck och Puckstång? Vilken tennisstjärna gjorde reklam för Pepsodent på 1970-talet? Det och många fler frågor får sina svar på:

www.unileverhistoria.se

Sommarmaten är redan färdiglagad

DILLKÖTT

FLÄSKLÄGG

KALVBULLAR

KÅLDOLMAR

KÖTTBULLAR

PANNBIFF

PILSNERKÖR

SALTA BITEN

HAKONS FÄRDIGA MAT

ger fritid - ger valuta